

LUNDS UNIVERSITET
Socialhögskolan
Magisterkurs i Socialt arbete
SOA 205 F
Vårterminen 2004

En kritisk granskning av svenska statens ställningstagande till barns deltagande i domstolsförfaranden

Författare : Anne-Lie Wikström

Handledare : Bodil Rasmusson

Abstract

The aim of this study was to describe and scrutinise the position of the Swedish government on whether children should participate directly or through a representative in judicial proceedings. The main questions for this study were to find out (1) what position the Swedish government has on the subject, (2) how the position is justified, and (3) what view on children the position reflects.

A qualitative design was used in the study and in order to describe the position a descriptive method was used. In the second part of the study a critical approach was used to examine and analyse the position.

The main conclusions were that the position is ambiguous but that it mainly reflects, with a few exceptions, that it is better for children to be represented than to participate directly in judicial proceedings. The arguments that are given as basis for the position are short and lack both the objective and subjective grounds needed to decide the best interest of the child. The analysis of the position showed that it mainly reflects a view on children as objects and when the statement reflects a view on children as subjects, it relates to age and maturity in the child.

Key words: childhood, children's rights, child politics, court hearings, judicial proceedings, participation, the best interest of the child, the government, view on children

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

ABSTRACT

FÖRORD	4
FÖRKORTNINGAR	5
1. INLEDNING	6
Problemformulering	6
Syfte och frågeställningar	8
Centrala begrepp och utgångspunkter	9
Barnkonventionen och artikel 12	9
Barnperspektiv	10
Barnets bästa	11
Ålder och mognad	12
Juridiska begrepp	13
Uppsatsens disposition	14
2. METOD OCH MATERIAL	15
Metodval	15
Datakällor och urvalsmetoder	15
Dokumentanalys	18
Granskning och analys	19
Det kritiska förhållningssättet	21
Källkritiska kommentarer	21
Tillförlitlighet	22
Etiska överväganden	23
Begränsningar	24
3. TEORI	25
Teoretiska utgångspunkter	25
Den traditionella synen på barn och barndom	25
Objekt- och aktörsynen	25
Spänningen mellan de tvåsynsätten	28
Barn i rättsprocessen – forskningsläget	29
Barns processuella ställning	29
Medverkan genom representation	30
Annan form av indirekt medverkan	31
Barn- och ungdomspolitiken	32
Barnpolitikens inriktning och mål	32
Ungdomspolitikens inriktning och mål	34

4. RESULTAT AV DOKUMENTANALYSEN	35
Familjerättsliga må	35
Vårdnad, boende och umgänge	35
Må om verkställighet av avgöranden om vårdnad, boende och umgänge	37
Andra familjerättsliga må	38
Sociala må	40
Må enligt SoL och LVU	40
Straffrättsliga må	42
Barn som brottsoffer	42
Unga lagöverträdare	44
Generella uttalanden	45
Det offentliga ställningstagandet i sammanfattning	46
Barnets processuella ställning	47
Skillnader mellan olika typer av må	48
Ålder och mognad	48
Sammanfattande slutsatser	49
5. GRANSKNING OCH ANALYS	50
Motiveringar till ställningstagandet	50
Motiveringarnas karaktär	50
Argument <i>mot</i> att höra barn inför domstol	51
Argument <i>för</i> att höra barn inför domstol	53
Sammanfattande slutsatser	54
Vilken syn på barn reflekterar ställningstagandet?	54
Objektsynen i ställningstagandet	55
Aktörsynen i ställningstagandet	56
Spänningsfältet mellan synsätten	56
Sammanfattande slutsatser	57
6. AVSLUTANDE KOMMENTARER OCH DISKUSSION	58
Resultatsammanfattning	58
Diskussion	58
Rättssäkerhet och barnets bästa	58
Ställningstagandets grund	60
Synen på barn	61
Förändringar i domstolsväsendet?	62
Slutord	63
KÄLLFÖRTECKNING	65

FÖRORD

Förändringen i synen på barn som har skett och sker i samhället är inte helt okomplicerad. Barn har sedan 15 år tillbaks rättigheter enligt Barnkonventionen vilket innebär att vi måste revidera vår syn på barn eftersom den syn som Barnkonventionen förmedlar inte går ihop med den traditionella synen på barn. Det som förut kan ha setts som självklart, och som i mycket fortfarande gör det, att vi vuxna vet vad som är bäst för barnen ifrågasätts mer och mer. När Barnkonventionen ska realiseras ställs ofrånkomligen en mängd frågor som kräver många och långa diskussioner. Min start på uppsatsarbetet började här, bland en mängd frågor kring synen på barn och deras rättigheter. Ur detta kom jag så småningom till det ämne som denna uppsats handlar om: Barns deltagande i domstolsförfaranden.

Jag vill tacka min handledare Bodil Rasmusson för din hjälp att ur alla mina tankar och funderingar slutligen hitta ett ämne och en problemställning som var genomförbar. Jag vill också tacka dig för ditt intresse, ditt konstruktiva stöd under uppsatsarbetet och inte minst för att du har varit tillgänglig och svarat snabbt på mina mail, det imponerar! Jag vill också tacka Hans Eklund för råd och kommentarer i synnerhet när det gäller juridiska aspekter av uppsatsen. Jag vill slutligen tacka Jonas som har fått vara mitt bollplank och som mer eller mindre frivilligt har fått bli indragen i otaliga diskussioner kring mitt uppsatsämne. Tack för ditt tålamod och ditt stöd!

Arbetet med denna uppsats har varit oerhört spännande och lärorikt. Mitt intresse för barns rättigheter och synen på barn har blivit än starkare under detta uppsatsarbete och min förhoppning är att denna uppsats även ska inspirera andra att börja diskutera och reflektera över dessa viktiga frågor.

Vientiane, Laos i maj 2004

Anne-Lie Wikström

FÖRKORTNINGAR

Barnkonventionen	FN:s konvention om barnets rättigheter
BrB	Brottsbalken
Ds	Departementsserien
FB	Föräldrabalken
FN	Förenta Nationerna
HD	Högsta Domstolen
LuL	Lag (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare
LVU	Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
NamnL	Namnlag 1982:670
Prop	Proposition
RB	Rättegångsbalken
Skr	Skrivelse
SoL	Socialtjänstlag 2001:453
SOU	Statens offentliga utredningar
UNICEF	United Nations International Children's Emergency Fund

1. INLEDNING

”Många barn ser rättsprocesser som något avlägset och främmande. Särskilt tungt är det för de barn som uppfattar att domstolen fattar beslut som i allra högsta grad berör dem och deras liv utan att hans eller hennes åsikter tas på allvar.” (Nyberg, 2003)

Det finns vissa områden i samhället där barn inte ”hör hemma”. Arenor för vuxna som av olika anledningar inte anses lämpliga för barn. Dessa anledningar kan vara att barn inte ses som tillräckligt mogna eller att det anses vara skadligt för dem på ett eller annat sätt. Sveriges rättssystem är i nuläget inte anpassat för barn och därmed en sådan arena som kan anses olämplig för dem. Faktum kvarstår dock att många rättsprocesser berör barn både direkt och indirekt och man kan då fråga sig hur barns ställning i dessa processer bör se ut. Bör man skydda barn mot obehaget att delta i rättsprocessen eller bör man låta dem få bli delaktiga så att de kan vara med och påverka sin egen situation och vad är barnets bästa?

I denna uppsats kommer jag att behandla frågan om barns delaktighet i domstolsförfaranden, en fråga som är mycket komplex. Avvägningar måste göras mellan vad som är bäst för barnet utifrån den kunskap vi vuxna har. Samtidigt måste hänsyn tas till barnen som egna individer och aktörer med egna rättigheter. Jag hoppas att uppsatsen kan bidra till att väcka några tankar kring dessa frågor och att den kan leda till eftertanke kring hur vi ser på barn och deras rättigheter.

Problemformulering

De senaste decennierna har det skett en stor förändring i synen på barn. Det talas mycket om barnperspektiv och barns bästa och barndomen ses som en social konstruktion och inte enbart som en förberedelse för vuxenlivet (Rasmusson, 2003). Det har skett en individualisering av barnen som numera anses vara aktiva, reflexiva aktörer i stället för passiva, beroende familjemedlemmar (Bartley, 1998). Synen på barn som objekt har ersatts, eller snarare kompletterats med en aktörsyn. I och med det nya synsättet utmanas det traditionella och det finns inte längre givna svar på vad barn behöver (Rasmusson). Det skapas också ett spänningsfält mellan de två synsätten. Barn ses å ena sidan som objekt där de är föremål för vuxnas beskydd,

omsorg och beslut. Å andra sidan ses de som subjekt där de är kompetenta aktörer med förmåga att vara delaktiga och fatta egna beslut.

FN:s konvention om barnets rättigheter (hädanefter Barnkonventionen) stöder en syn på barnen som både objekt och aktörer. Nödvändigheten i att se barn som både och har även påpekats av andra, bl a Rasmusson (2003) och Bartley (1998) men det spänningsfält som skapas mellan synsätten leder till en mängd problemställningar. I många situationer inom många områden måste avvägningar göras mellan när vi vuxna ska bestämma och anse oss bedöma bäst och när barnen ska få vara självständiga individer med rättigheter. Ett sådant område är rättsväsendet. Ett synsätt som enligt Mattson (2002) länge har gällt inom lagstiftningen är att det är förenat med risker för barn att vara med och medverka i rättsprocessen och antaganden har funnits att det är mer skadligt för barn att få information än att inte få information om sin egen eller förälders situation. Ett annat antagande Mattson tar upp är att det är mer skadligt för barn att närvara än att inte närvara vid beslutsfattande. Samtidigt tyder mycket på att barnen själva upplever detta som ett utanförskap och att de känner en frustration över beslut som har fattats utan att någon har lyssnat (Nyberg, 2003; Mattson, 2002). Rättsprocessen har också blivit kritiserad för att vara alltför vuxenanpassad (Westlund, 2002) vilket gör att det blir svårt och kanske t o m olämpligt för barn att vara delaktiga i den.

Artikel 12 i Barnkonventionen fastslår en rättighet för barn att komma till tals i alla frågor som rör barnet och artikelns andra del säger att:

För detta ändamål skall barnet särskilt beredas möjlighet att höras, antingen direkt eller genom företrädare eller ett lämpligt organ och på ett sätt som är förenligt med den nationella lagstiftningens procedurregler, i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet.

Artikelns uttalande aktörsperspektiv och genom artikeln blir spänningsfältet mellan de olika synsätten på barn tydligt eftersom Barnkonventionen inte ställer något krav på att barnet behöver höras personligen inför rätten. I avgörandet och bedömningen av om barnet ska eller bör höras direkt måste avvägningar göras mellan barnets behov av integritet och självbestämmande respektive dess behov av skydd mot obehaget av att höras inför rätten och frågan är vad som är bäst för barnet.

Sverige som har förbundit sig att följa Barnkonventionen måste ta ställning i frågan om barn ska höras direkt eller indirekt i domstol och hitta ett sätt som ”är förenligt med den nationella lagstiftningens procedurregler”. Genom att ratificera konventionen utan några reservationer har svenska staten åtagit sig att följa konventionens bestämmelser och är i och med detta förpliktad att vidta alla lämpliga åtgärder för att genomföra konventionen. Staten är ansvarig för att förpliktelseerna fullföljs och svarar för tillkortakommanden i landet i förhållande till konventionen (Skr. 2001/02:166). Det är därför angeläget att studera hur staten ställer sig i olika frågor och att granska de officiella deklARATIONERNA för att se om svenska staten lever upp till de krav som Barnkonventionen ställer och om de förmedlar en syn på barn som är i överensstämmelse med den syn som konventionen förmedlar.

Syfte och frågeställningar

Syftet med följande studie är att klargöra och kritiskt granska svenska statens offentliga ställningstagande beträffande på vilket sätt barn bör höras i domstolsförfaranden.

Frågeställningarna för studien är följande:

- Vilket officiellt ställningstagande kommer till uttryck i lagstiftning, förarbeten och den statliga barnpolitiken i frågan om barn bör höras direkt eller genom företrädare/lämpligt organ i domstolsförfaranden?
- Hur motiveras detta ställningstagande?
- Vilken syn på barn reflekterar ställningstagandet?

Jag använder Barnkonventionens definition av barn. Enligt artikel 1 definieras barn som varje människa under 18 år om inte barnet blir myndigt tidigare enligt den lag som gäller för barnet.

Centrala begrepp och utgångspunkter

Barnkonventionen och artikel 12

I frågan om barn deltagande i rättsprocessen har Barnkonventionen sin självklara relevans. Sverige har inte inkorporerat konventionen, dvs i den nationella lagen föreskrivit att den autentiska konventionstexten ska gälla i landet (Bartley, 1998). Sverige har i stället använt normharmonisering vilket betyder att landets gällande rätt ändras till att överensstämma med konventionen och konventionen fungerar som ett rättesnöre för ändring eller komplettering av lagar (ibid.). Barnkonventionen har influerat ett flertal lagändringar i Sverige bl a för att försäkra barns rätt att komma till tals, t ex 1 § LVU och 6 kap 2b § FB (Prop. 2002/03:53, Prop 1997/98:7) och vid en genomgång av svensk lagstiftning som presenterades i betänkandet *Barnets bästa i främsta rummet* (SOU 1997:116) konstaterar den av regeringen tillsatta Barnkommittén att Barnkonventionen i huvudsak återspeglas väl i den svenska lagstiftningen.

Barnkonventionen har fyra grundläggande principer och en av dessa är barns rätt att få komma till tals. Denna rättighet stadgas i artikel 12 som säger att:

1. Konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.
2. För detta ändamål skall barnet särskilt beredas möjlighet att höras, antingen direkt eller genom företrädare eller lämpligt organ och på ett sätt som är förenligt med den nationella lagstiftningens procedurregler, i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet.

Denna artikel stadgar en av de fundamentala värderingarna i konventionen. Den framför en syn på barnet som en fullvärdig person som har rätt att uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör honom eller henne. Artikeln uttrycker också att barn har rätt att få sina åsikter bejakade (UNICEF, 1998).

UNICEF är tydliga med att barn från en tidig ålder formar och har åsikter och därför sätts ingen nedre åldersgräns för när man ska ta reda på barns åsikter. Det betonas att det finns ett ökat

uppmärksammat behov av att anpassa domstolar och andra formella beslutsfattande organ för att möjliggöra för barn att kunna delta.

Barnkonventionen lämnar öppet för konventionsländerna att bestämma på vilket sätt barn ska höras. Om barn hörs via en företrädare eller annat lämpligt organ så har företrädaren en förpliktelse att framföra barnets åsikter. UNICEF påpekar att principen om barns rätt att komma till tals inte ska sammanblandas med förpliktelsen enligt artikel tre som försäkrar att barnets bästa ska vara vägledande i alla åtgärder som rör barn. UNICEF hänvisar också till *The Manual on Human Rights Reporting* där det sägs att hänvisningen till ”den nationella lagstiftningens procedurregler” avser betona behovet av att inkludera specifika procedurregler i den nationella lagen för att möjliggöra implementeringen av artikel 12. Det ska inte tolkas som ett sätt att tillåta möjliga inadekvata lösningar som ryms inom lagstiftningens procedurregler vilka kan förhindra barns möjlighet att till fullo få denna fundamentala rättighet tillgodosedd (UNICEF, 1998).

Barnperspektiv

Begreppen barnperspektiv och barnets bästa (det senare återkommer jag till i nästa avsnitt) är begrepp som har blivit ledstjärnor i åtgärder som rör barn. Utmärkande för begreppet barnperspektiv är att det inte är ett perspektiv, utan flera och att det kan definieras på olika sätt. Rasmusson (1994) har diskuterat och reflekterat över detta begrepp och visar att det finns många sätt att tolka och tyda det. Hon menar att man bör skilja på barnperspektiv och ungdomsperspektiv eftersom barns och ungdomars utveckling och levnadsvillkor skiljer sig åt väsentligt. Vidare använder hon två definitioner av begreppet och visar att barnperspektiv dels kan handla om vuxnas perspektiv på barn och dels om barns perspektiv på den egna tillvaron. Vuxnas perspektiv på barn kan identifieras i vuxenvärlden genom det som Rasmusson benämner som generella barnperspektiv. De avspeglas i en mängd sammanhang, bl a inom forskningen, lagstiftningen, politiken, skola och barnomsorg. För att kunna identifiera barns perspektiv krävs att vi som vuxna försöker att se världen så som barn gör. Barn förmedlar sina tankar, känslor, önskemål, behov och kunskaper till vuxenvärlden varefter vuxna tolkar deras uttryck, utsagor och signaler. Både barns och vuxnas perspektiv formas dock på olika sätt hos olika individer utifrån skilda förutsättningar, sammanhang och positioner (ibid.)

Barnets bästa

I och med att utvecklingen går mot ett synsätt som utgår från barnets synvinkel kan vi vuxna inte längre enkelt bestämma vad som är barnets bästa. Barnets bästa är ett begrepp som ligger mycket nära begreppet barnperspektiv. Barnets bästa är ett huvudprincip i Barnkonventionen och enligt första punkten i artikel 3 stadgas följande:

Vid alla åtgärder som rör barn, vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ, skall barnets bästa komma i främsta rummet.

Även innan Sverige ratificerade Barnkonventionen var begreppet vanligt i svensk lagstiftning (Mattsson, 2002). Också detta begrepp är svårt att definiera då det har en dynamisk karaktär. Mattson visar att det t ex i förarbetena till den socialrättsliga lagstiftningen inte ges någon konkret förklaring till begreppet utan det uttrycks att vad som är barnets bästa inte en gång för alla är givet och att det är ett relativt begrepp som förändras över tid i takt med att ny kunskap växer fram och samhällets värderingar förändras. Barnets bästa betraktas ofta som en överordnad princip inom lagstiftningen som inte kan preciseras med obegränsad giltighet (ibid.).

Barnets bästa kan också hänvisas till som en rättslig målsättning (Singer, enl Mattsson, 2002 s. 35-36). Det innebär att man ser barnets bästa som en ledstjärna för myndigheter och domstolar i tolkningen och bedömningen av barnets behov och intressen i det enskilda fallet. FN:s kommitté för barnets rättigheter har eftersträvat att begränsa möjligheten till fria tolkningar av barnets bästa och understryker att tolkningen av principen måste stå i överensstämmelse med Barnkonventionens anda. Särskilt ska beaktas att barnet är en egen individ med egna känslor och åsikter (Schiratzki, 2003).

Barnkommittén skriver i sitt betänkande *Barnets bästa i främsta rummet* (SOU 1997:116) att principen om barnets bästa kan härledas ur två grundläggande tankar: Att barn har fullt och lika människovärde och att barn är sårbara och behöver skydd. Vidare menar man att barnets bästa ska förstås som en kombination av ett objektiva perspektiv av kunskap grundat på vetenskap och vedertagen erfarenhet rörande barn och ett subjektivt perspektiv som tar barnets specifika livssituation och barnets uttalade åsikter och vilja i beaktande (ibid.). Detta förslag väcker enligt Schiratzki (2003) frågor om vilken eller vilka professionella grupper som ska tillgodose behovet

av kunskap och vilken kunskap beslutsfattare ska besitta för att kunna bedöma inte alltid entydiga forskningsresultat. Andra frågor hon tar upp är hur balans ska uppnås mellan vetenskap och erfarenhet och när det gäller det subjektiva perspektivet ställer hon frågan om hur barn förväntas bilda sig egna uppfattningar. En klar definition av begreppet barnets bästa är alltså svårt att ge och ej heller avsikten med begreppet men det som enligt Mattsson (2002) ofta anges vara själva idén med begreppet är att man ska tillgodose barnets behov och intressen i varje enskilt fall. Processen genom vilken detta görs kallas ibland för att anamma ett barnperspektiv i beslut rörande barn (Hammarberg, 1997).

Ålder och mognad

I Barnkonventionens artikel 12 relateras rätten att komma till tals till ålder och mognad och det finns en relation mellan barns ålder, mognad och förmåga att utöva sin autonomi men denna relation är inte självklar (Mattsson, 2002). Utvecklingsbegreppet har alltid varit centralt inom barnforskningen och det bygger på antagandet om att utveckling normalt sett sker endast i en riktning och att olika stadier avlöser varandra (Hartman, 1997). Detta synsätt har skapat förutsättningar att förstå barn och att skapa åldersgränser för olika mognadsstadier. Man har utvecklat olika symtom för olika stadier och kommit fram till ålderstypiska drag hos barn men samtidigt framförs kritik mot att detta synsätt hindrar att man ser barn som fullvärdiga medlemmar i samhället. Vuxna sätter upp mognadsrelaterade villkor som måste vara uppfyllda för att barn ska få komma till tals vilket innebär att de barn som inte har de ålderstypiska tecknen inte uppfyller mognadsgraden (Mattsson). Åldersgränsindelningen är samtidigt ett sätt att tillgodose rättssäkerhetskrav i lagstiftningen i form av likabehandling och minskat godtycke. Ytterligare argument är att det skapar trygghet för barn genom förutsägbarhet (Mattson).

Det finns ett stort antal lagstiftade åldersgränser i Sverige för personer under 30 år.

Åldersgränsutredningen (SOU 1996:111) går i sin rapport igenom dessa och kommer fram till att forskning ger stöd för ett mindre differentierat system av åldersgränser och att nuvarande regler bör knytas till ett få väl avvägda åldrar för konsekvens, tydlighet och enkelhet. De åldersgränser som föreslås är 12, 15, 18 och 21 år. Utifrån forskning om barn anser man att 12-åringar har nått en sådan mognad att de är rimligt att låta barn i den åldern komma till tals när det gäller frågor som rör dess person och man säger vidare att detta inte bara bör ske i större utsträckning än

tidigare, utan även att de bör få ett mer bestämt inflytande i sådana frågor. När det gäller 15-åringar rekommenderar utredningen att de på ett mer påtagligt sätt bör få ta ansvar för sina handlingar och behandlas som självständiga individer med egna intressen. Åldrarna 18 och 21 tar jag inte upp här eftersom de inte hör till barndomen och därför inte är relevanta för denna studie.

Juridiska begrepp

Det finns ett antal juridiska begrepp som hänger ihop med barns möjlighet att delta och som är väsentliga för att förstå barns processuella ställning i domstolsförfaranden. De tre första begreppen nedan är beskrivna utifrån Johanna Schiratzkis bok *Barnrättens grunder* (2002).

Partsbehörighet

Alla personer inklusive barn är partsbehöriga. Med partsbehörighet menas egenskapen att överhuvudtaget kunna vara part i en rättegång.

Talerätt

Talerätt är snävare än partsbehörighet och innebär att någon kan vara part i en rättegång genom att ha anknytning till det som rättegången handlar om. Den som har talerätt har normalt rätt att starta en process, rätt att föra sin talan inför rätten samt rätt att överklaga ett avgörande. Att ha talerätt behöver dock inte innebära att man också har processbehörighet.

Processbehörighet

Processbehörig är den som för egen räkning kan väcka talan och vidta andra processhandlingar. Saknar någon som är taleberättigad processbehörighet, t ex på grund av att han eller hon är underårig, förs dennes talan av en ställföreträdare. Ställföreträdaren representerar då barnet och för talan i dess namn. Vad ställföreträdaren företar sig i en process är bindande för parten han eller hon företräder.

Rätt att komma till tals

Även en person som inte själv är part kan ha ett intresse av utgången i målet eller ärendet. Ibland finns det regler som syftar till att en sådan persons uppfattning ska bli beaktad. Dessa regler kan benämnas regler om en rätt att komma till tals (Ds 2002:13).

Uppsatsens disposition

Efter detta inledande kapitel följer det *andra kapitlet* där jag går igenom studiens metod, inriktning och material. Här diskuteras även studiens tillförlitlighet, etiska överväganden och begränsningar som finns. Det *tredje kapitlet* består av studiens teoretiska bas. Jag går i det kapitlet igenom teorier om synen på barn och kort om hur synen på barn har förändrats genom historien. Här finns också ett avsnitt om de två synsätten på barn som innebär att de dels ses som objekt och dels som aktörer och den spänning som uppstår mellan synsätten. I kapitlet tar jag även upp en del aktuell forskning i ämnet barn i rättsprocessen och därefter följer en kort genomgång av barn- och ungdomspolitiken. I det *fjärde kapitlet* presenteras de lagar och uttalanden som ligger till grund för svenska statens ställningstagande. Detta görs utifrån kategorierna familjerättsliga mål, sociala mål, straffrättsliga mål och generella uttalanden. Detta kapitel avslutas med en sammanfattning av ställningstagandet. *Kapitel fem* innehåller granskningen och analysen av statens ställningstagande. Granskningen görs utifrån de motiveringar som har presenterats i anslutning till lagar och uttalanden i kapitel fyra och analysen görs utifrån den teoretiska referensramen i kapitel tre. Studien avslutas i det *sjätte kapitlet* som består av en sammanfattning och en diskussion där svenska statens ställningstagande och centrala teman från granskningen och analysen behandlas.

2. METOD OCH MATERIAL

Metodval

Jag har valt att göra en ren litteraturstudie och för att kunna besvara mina frågeställningar har jag valt en kvalitativ design. Studien består av två delar, en beskrivande del och en granskning. I den första delen använder jag mig av en deskriptiv metod där jag klargör svenska statens ställningstagande om barns deltagande i domstolsförfaranden utifrån några valda statliga dokument som består av propositioner (Prop), statens offentliga utredningar (SOU), departementspromemorior (Ds) och regeringsskrivelser (Skr) där man har diskuterat barns delaktighet i rättsprocessen.

Efter klargörandet av svenska statens ställningstagande följer en granskning där jag har försökt tränga bakom den politiska retoriken för att se något av vad ställningstagandet grundar sig i. Detta har jag gjort genom att analysera de motiveringar som ges till svenska statens ställningstagande. Jag har även gjort en analys för att se vad ställningstagandet förmedlar för syn på barn.

Datakällor och urvalsmetoder

Svenska statens ställningstagande grundar sig främst på lagar hänvisade till och uttalanden gjorda i propositioner som behandlar barns deltagande i rättsprocessen. Propositioner är det sista i ledet av dokument från regeringen inför lagförslag innan riksdagen beslutar i det som propositionen föreslår. Därför har jag i första hand grundat statens ställningstagande på dessa. Propositionen måste dock granskas innan riksdagen fattar beslut om propositionens förslag ska gå igenom. Detta sker genom att ett utskott får ge sitt betänkande i vilket även motförslag i form av motioner behandlas. Jag har kontrollerat att propositionerna har gått igenom i riksdagen samt att betänkandet överensstämmer med det regeringen föreslår. Statens ställningstagande bygger även på SOU där frågor om barns delaktighet har blivit utredda. I de straffrättsliga målen bygger genomgången av lagen och uttalanden i stort på SOU-dokument. Detta beror på att det är de

senaste dokumenten som diskuterat frågan när det gäller straffrätt. Jag har använt propositioner i den mån de har funnits, men i övrigt använder jag alltså SOU, och i dessa har jag använt stycken som har varit mer av utredande och förklarande karaktär. Slutligen har jag använt Ds och skrivelser. Dessa har också haft en mer redogörande karaktär och jag har använt dem för att klargöra lagreglering, begrepp mm.

Jag har eftersträvat att få med så aktuella uttalanden som möjligt eftersom jag har antagit att frågan diskuteras och att förändringar sker både i lagstiftning och i synsätt allteftersom Barnkonventionen implementeras. Därför har jag i sökandet av material utgått från det mest aktuella dokumenten och sökt mig bakåt i tiden. Jag har via regeringens hemsida (www.regeringen.se) gått igenom titlarna på alla dokument som ligger ute där (Prop, SOU, Ds och Skr) vilka sträcker sig tillbaks till 1994 eller något år senare beroende på vilken typ av dokument det handlar om. Jag har också sökt vägledning för datainsamlingen i tidigare studier och skrifter om barnet i rättsprocessen. Betänkanden från riksdagsutskotten som jag har läst för att se om de stämmer överens med propositionerna har jag hämtat från riksdagens hemsida (www.riksdagen.se). Efter den första genomgången valde jag ut de dokument som handlar om barn i rättsprocessen (ca 30 st) och läste igenom dem. Slutligen valde jag ut de mest aktuella dokumenten som behandlar frågan om barns direkta eller indirekta deltagande i domstol. Materialet för studien består av följande dokument:

Propositioner

- Prop 1981/82:168 om vårdnad och umgänge m.m.
- Prop 1994/95:12 Handläggning av ungdomsmål
- Prop 1994/95:224 Barns rätt att komma till tals
- Prop 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge
- Prop 1998/99:133 Särskild företrädare för barn
- Prop 2000/01:56 Ändringar i handläggningen av ungdomsmål m.m.
- Prop 2002/03:53 Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m.

Statens offentliga utredningar

- SOU 1996:111 Bevakad övergång – Åldersgränser för unga upp till 30 år

- SOU 1997:116 Barnets bästa i främsta rummet. FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige
- SOU 2000:42 Barnmisshandel. Polisens och åklagarnas handläggningstider och arbetsmetoder. Delbetänkande av Kommittén mot barnmisshandel.
- SOU 2001:14 Sexualbrotten. Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor. Betänkande av 1998 års sexualbrottskommitté.

Övriga offentliga dokument

- Ds 2002:13 Utövandet av barns rättigheter i familjerättsprocesser
- Skr 2001/02:166 Barnpolitiken – arbetet med strategin för att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter
- Sveriges tredje rapport till FN:s kommitté för barnets rättigheter. Om åtgärder och framsteg för att förverkliga konventionen om barnets rättigheter (2002).

Jag har inte använt hela dessa dokument utan valt ut de delar där man utreder och diskuterar barns deltagande i domstols- och administrativa förfaranden utifrån artikel 12 i Barnkonventionen. Dessa dokument har också fått vara vägledande i min beskrivning av lagregleringen. Ett par av dokumenten används mer än andra och det gäller framför allt proposition 1994/95:224 eftersom detta är ett dokument som behandlar barns rätt att komma till tals både i familjerättsliga och sociala mål och som ligger till grund för gällande rätt. Jag har dock behövt komplettera med andra dokument och i straffrättsliga mål har jag fått använda ett flertal dokument för att kunna beskriva statens position.

Av skäl som har med tid och kostnad att göra har jag inte haft möjlighet att gå tillbaks till alla dokument i original utan jag har begränsat mig till det jag har kunnat ladda ner via Internet. Jag har dock behövt komplettera mitt material med dokument publicerade längre tillbaka i tiden än vad man kan hitta på regeringens hemsida. Dessa är dokument som man fortfarande hänvisar till i nya dokument. Övriga dokument som jag har använt och som har laddats ner från nätet har varit i pdf-format och då det inte har stått något om att de kan vara felaktiga har jag utgått från att de överensstämmer med originalen. Ett par tidigare dokument som jag har laddat ner har dock inte

varit i pdf-format och i dessa fall har jag istället utgått från bokformatet av dokumentet för att försäkra mig om att de är korrekta.

Dokumentanalys

För att kunna ge den noggranna och riktiga bild som den deskriptiva metoden kräver (Robson, 2002), har jag dels gjort en genomgång av lagregleringarna i fråga och eftersom frågan om barns deltagande är mycket svår, om ens möjlig att lagstifta om, har jag även gått igenom offentliga publikationer. Svårigheten med den deskriptiva metoden är att veta att man verkligen har täckt av allt och gett en rättvis bild av det man vill skildra. Jag har därför satt mig in i ämnet under en längre tid och ägnat mycket tid och arbete åt att leta efter och läsa offentliga dokument, forskningsrapporter och annan litteratur som har anknytning till ämnet.

Jag har i den deskriptiva framställningen utgått från de indelningar av måltyper som gjorts då staten har undersökt och utrett barns rätt att komma till tals i domstols- och administrativa förfaranden. Den genomgång jag gjort av de olika ärendena avser inte täcka samtliga tillfällen då barn kan tänkas vara delaktiga i domstolsprocesser, men jag anser att det kan ses som ett tillräckligt underlag för att kunna klargöra svenska statens offentliga ställningstagande. Detta grundar jag på att jag dels gör framställningen utifrån samma indelning som staten gör, och dels representerar de olika typer av mål som jag presenterar mål ur både civilrätt, förvaltningsrätt och straffrätt. Den processuella ställning barn har i de olika typer av målen skiljer sig också åt.

Presentationen av dokumentanalysen har gjorts utifrån följande kategorier:

- *Familjerättsliga mål*: Dessa representerar både civilrättsliga och offentlighetsrättsliga mål. Detta är den största kategorin och här ingår mål om vårdnad, boende och umgänge, verkställighetsmål, och övriga familjerättsliga mål såsom namnändring och faderskapsfrågor.
- *Sociala mål*: Dessa mål representerar offentlighetsrättsliga mål och med sociala mål menas mål enligt SoL och LVU.
- *Straffrättsliga mål*: I den straffrättsliga kategorin ingår ärenden där barn är brottsoffer och där barn själva har begått brott.

- *Generella uttalanden.* Denna kategori beskriver inte några mål utan den finns med för att jag i genomgången av de statliga dokumenten fann ett fåtal uttalanden som inte hör till en viss kategori.

En kategori som staten har med och som jag har valt bort är mål enligt utlänningslagen. Denna typ av mål har jag ej med eftersom de främst handläggs av myndigheter och ej i domstolar.

Granskning och analys

Den kritiska granskningen av svenska statens ställningstagande har gjorts i två steg, först har jag har undersökt hur det motiveras och sedan har jag analyserat ställningstagandet för att se vilken syn på barn det reflekterar.

I den första delen av granskningen har jag tagit min utgångspunkt i principen om barnets bästa och Barnkommitténs åsikt att barnets bästa ska förstås som en kombination av ett objektivt perspektiv av kunskap grundat på vetenskap och vedertagen erfarenhet rörande barn och ett subjektivt perspektiv som tar barnets specifika livssituation och barnets uttalade åsikter och vilja i beaktande (SOU 1997:116). Mot detta har jag granskat huruvida de motiv som ges till statens ställningstagande har ett objektivt och ett subjektivt perspektiv i enlighet med vad Barnkommittén rekommenderar. Jag har även tagit hjälp av vad forskning säger om barn i rättsprocessen.

I granskningen andra del har jag analyserat ställningstagandet och de motiveringar som följer med det mot bakgrund av det teoretiska avsnittet om synen på barn som objekt och aktörer. De frågor jag har ställt för min analys är följande: Ger ställningstagandet uttryck för en syn på barn som:

- en sårbar grupp som behöver skyddas?
- oförmögna och utan möjlighet till egen bestämmanderätt och därför i behov av vuxna som bestämmer för dem?
- aktiva subjekt/aktörer med eget handlingsutrymme?

- självbestämmande individer och individer som borde ges ett större mått av självbestämmande och en rätt att kräva att vissa intressen tillgodoses?

De två första frågorna speglar en syn på barn som objekt och de två sistnämnda en syn på barn som aktörer. Dessa frågor har jag ställt till alla de uttalanden, lagregleringar och förarbeten som ligger till grund för ställningstagandet. Med hjälp av frågorna har jag sedan klassificerat uttalandena, lagarna och det som sagts i förarbeten i två grupper: (1) de som ger uttryck för en objektsyn och (2) de som ger uttryck för en aktörsyn. Jag har alltså bedömt att uttalanden, lagar och förarbeten reflekterar en objektsyn då man i dessa uttrycker att barn på ett eller annat sätt kan ta skada av att höras inför domstol eller då man ger uttryck för att barn inte bör eller får bestämma själva huruvida de ska höras inför domstol. Exempel på ett sådant uttalande/uttryck kan vara att "Det kan utgöra en allvarlig påfrestning för barn att höras inför domstol". På samma sätt har jag bedömt att uttalanden, lagar och förarbeten där man uttrycker att barn ska ha ett eget handlingsutrymme och vara med och bestämma över sin egen situation och där barn själva kan kräva att vissa rättigheter tillgodoses reflekterar en aktörsyn. Exempel på ett sådant uttalande/uttryck kan vara att "Barn har rätt att själva föra sin talan inför domstol". Jag har även sett på vilken handlingsfrihet barn ges genom att se vilken processuell ställning de enligt lag har i olika typer av ärenden. Här har jag bedömt att handlingsfrihet t ex via processbehörighet för barn uttrycker en aktörsyn medan en begränsad handlingsfrihet t ex där barnet inte får delta direkt utan istället har en företrädare och då barnet inte får vara med och bestämma huruvida han/hon ska delta i domstol uttrycker en objektsyn.

När man gör en analys är det ofrånkomligt att tolkningar görs och det är svårt att säga om en annan forskare skulle ha kommit fram till exakt samma slutsatser som jag. Det kan ju t ex bero på vilka frågor man ställer till sitt material. Det som dock stärker trovärdigheten i denna studie är att jag har presenterat mycket av de uttalanden, lagar och förarbeten som ligger till grund för ställningstagandet så att läsaren själv kan kontrollera vilken syn på barn som förmedlas. Jag har också under analysen gång sett en tydlighet i uttalanden, lagar och förarbeten vilket har gjort klassificeringen av dem relativt okomplicerad.

Det kritiska förhållningssättet

För den andra delen av studien där jag kritiskt granskar och analyserar svenska statens ställningstagande har jag intagit ett kritiskt förhållningssätt som går i linje med den kritiska samhällsvetenskapen vars inriktning mer är att ifrågasätta än att bekräfta det etablerade för att därigenom bli uppmuntra till omprövning och genomlysning av förtryckande idéer och identiteter (Alvesson & Deetz, 2000). Det finns en risk att i kritisk forskning göra det som Alvesson och Deetz kallar ”hyperkritikens misstag”, dvs att inta ett ensidigt och intolerant förhållningssätt där endast ofullkomligheter lyfts fram. Att ha ett kritiskt förhållningssätt är svårt och måste rymma element av självkritik och reflektion. Jag är medveten om att det är lätt att bli alltför kritisk men jag har försökt att sätta mina egna värderingar och min förförståelse åt sidan för att på bästa sätt kunna genomföra en konstruktiv kritisk granskning. Att ställa sig helt objektiv tror jag är omöjligt fastän det så klart är eftersträvansvärt.

Källkritiska kommentarer

Materialet i denna uppsats bygger på olika typer av statliga dokument som är underlag för regerings- och riksdagsbeslut. När det gäller politiska och officiella dokument finns det anledning att fråga sig om källan är tendentiös, dvs om den har anledning att förvränga fakta i någon riktning (Thurén, 2003). Det är också viktigt att ställa sig frågor om kvalitén på materialet eftersom förslag till beslut inte endast bygger på utredningarnas förslag utan kanske i ännu större utsträckning på faktaunderlaget och analysen som presenteras i utredningarna (Ds 1998:57).

Regeringen ligger bakom de flesta lagförslag som riksdagen fattar beslut om. Innan förslag till ny lag eller ändring i lagen kan skrivas i form av en proposition måste frågan utredas och detta sker antingen genom att departementets tjänstemän själva utreder frågan eller att regeringen tillsätter en kommitté eller en särskild utredare som utreder frågan. Dessa arbetar relativt självständigt och kan bestå av experter, tjänstemän och politiker. Uppgiften är att ta fram fakta, analysera dem och lägga fram förslag. Utredningens slutsatser och förslag presenteras i form av ett betänkande som

också kallas SOU. Slutsatserna av en utredning kan också presenteras i departementsserien i form av en Ds om frågan har utretts inom ett departement. (www.regeringen.se)

De utredningar som ligger till grund för de statliga besluten har granskats och i Ds 1998:57 behandlar ESO (Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi) bl a utredningarnas kvalité och objektivitet. I rapporten slår ESO hål på myten om att utredningarna kännetecknas av hög kvalité och objektivitet och visar istället på stora brister, framför allt när det gäller data, dokumentation, utredningsmetoder och analys. Kritik riktas mot att det finns en brist på samband mellan redovisad dokumentation och analys och att de slutsatser som dras helt eller delvis är illa underbyggda. Om objektiviteten sägs det inte lika mycket men i rapporten hänvisas till Premfors och Zetterberg som båda ifrågasätter utredningarnas objektivitet. Zetterberg (enl Ds 1998:57) menar att det inte är självklart att forskarna intar en neutral och objektiv roll som experter i utredningarna utan att dessa tvärtom kan uppträda som ”advokater” för olika intressen.

Tillförlitlighet

Jag har valt att basera svenska statens ställningstagande på offentliga publikationer då dessa måste anses vara representativa för vad staten anser, till skillnad från om jag hade intervjuat några enskilda personer som eventuellt kan ha åsikter som inte går i linje med vad man officiellt anser i frågan. Detta innebär också att mitt material är baserat på primärkällor, dvs ursprungliga källor (Thurén, 2003), något som ökar trovärdigheten. Att använda dokument för också med sig fördelen att de är icke-reaktiva, dvs de påverkas inte av det faktum att forskaren använder dem (Robson, 2002). En person kan påverkas av forskaren medan ett dokument redan är skrivet och således inte påverkas.

Eftersom jag primärt har gjort min datainsamling via regeringens hemsida finns det en risk att jag har missat dokument. Alla propositioner, SOU, skrivelser och Ds läggs ut i pdf-format, men listorna på dokument för åren innan 2000 är inte fullständiga och detta gör att jag eventuellt har missat dokument. Eftersom jag har gått från nyare dokument och sökt mig bakåt i tiden, vilket bl a inneburit att hänvisningar i nyare dokument givits till äldre dokument som inte ligger ute på

hemsidan, och då mättnad uppstod vid datainsamlingarna och inget nytt tillfördes i mitt sökande av material torde dessa eventuella missade dokument inte förändra bilden.

Kvalitativa undersökningar som involverar selektiva urval för med sig risken att man bortser från viss data och lyfter fram annat mer och det är viktigt att vara vaksam mot medvetet eller omedvetet dolda avskärmningar och avskalningar i datainsamling och analys (Eliasson, 1995). Jag har därför i datainsamlingen, presentationen och granskningen av ställningstagandet eftersträvat och försökt att ge en allsidig bild av problemet genom att t ex ett flertal gånger läsa igenom dokumenten för att försäkra mig om att jag inte har missat något som kan förändra bilden.

Min egen förförståelse är också en viktig aspekt av tillförlitligheten eftersom den påverkar både i datainsamling och i analys även fast jag har försökt att ställa mig objektiv i uppsatsarbetet. Jag hade inte mycket kunskap om ämnet innan jag började uppsatsarbetet men jag hade ändå en tanke om att statens position troligtvis är att det anses olämpligt för barn att delta i domstol. Jag ställer mig kritisk till svenska statens tendens att ibland visa på hur långt vi har kommit här i Sverige och jag anser också att vi i Sverige ibland tenderar att kritisera andra länder mer än oss själva. Jag antog därför att det finns en relativt ”korrekt” politisk version av hur Sverige ställer sig i frågan om vad som är barnets bästa i det jag har studerat men att det troligtvis även finns brister i statens ställningstagande. Min inställning var dock inte att ensidigt kritisera svenska statens ställningstagande, utan att försöka ge en så mångsidig bild som möjligt.

Etiska överväganden

Det finns alltid en risk att göra studier om s k ”svaga grupper”. Jag räknar barn till denna kategori eftersom de är en grupp som inte är autonoma utan beroende av vad andra, dvs vi vuxna bestämmer åt dem. De har visserligen egna rättigheter men det är inte de själva som för sin rättighetskamp. Genom att uppmärksamma att de är en svagare grupp riskerar man att bidra till den uppdelning mellan dem och vuxna som gör barn till mindervärdiga. Jag anser dock liksom Eliasson (1995) att vi har ett ansvar för de svaga grupperna och jag tror att det är nödvändigt att med kritiska studier uppmärksamma maktförhållanden och bidra till nya sätt att se på

sammanhang som kan förklara problem och visa på hur de uppstår och vidmakthålls. Denna studie är inte främst en studie om barn som svag eller utsatt grupp utan en studie som granskar svenska statens ställningstagande för att uppmärksamma sådant som riskerar bidra till att försvaga barn som grupp. Staten har ett stort ansvar för att barns rättigheter efterlevs och därför är det viktigt att granska hur detta sker. Eftersom barnen inte heller kan föra sin egen kamp vill det till att vi vuxna försöker att leva upp till de skyldigheter som motsvarar de rättigheter vi gett barnen.

Begränsningar

En granskning kan vara mer eller mindre djupgående och en granskning kan se olika ut beroende på vilken inriktning och vilket syfte den har. Jag har inte haft för avsikt att göra en heltäckande granskning av svenska statens ställningstagande utan av tidsskäl har jag inriktat mig på motiveringarna och den syn ställningstagandet förmedlar enligt vad jag beskrivit ovan. Det finns säkert en hel mängd annat som skulle kunna granskas i ställningstagandet men det lämnar jag därhän.

Ett perspektiv som är frånvarande i min teoretiska bas är barnperspektivet, hur barn själva upplever och ser på domstolsförfaranden. Detta hade kunnat vara mycket värdefullt i granskningen och analysen av ställningstagandet men jag har tyvärr inte hittat några sådana studier.

3. TEORI

Detta kapitel innehåller i de tre första avsnitten en genomgång av den teoretiska grunden för min studie där jag går igenom synen på barn både historiskt, hur den har förändrats och var vi befinner oss idag. Sedan följer ett avsnitt om forskningsläget i ämnet barn i rättsprocessen. Teorin avslutas med en stycke om barn- och ungdomspolitiken.

Teoretiska utgångspunkter

Den traditionella synen på barn och barndom

Den traditionella synen på barn har grundats i psykologin och speciellt i utvecklingspsykologin, där man har sett barn som omogna, irrationella, inkompetenta och asociala och de har setts som vitt skilda från vuxna. Att vara vuxen har ansetts vara det ideala och det som är målet och när barn förvandlas till vuxna bli de mogna, rationella, kompetenta och sociala (Prout & James, 1997). Barndomen har inte tillskrivits något egenvärde. En tanke inom utvecklingsperspektivet har varit att barn präglas av det naturgivna när de är små och att människan blir en kulturvarelse fullt ut först som vuxen. Barnen är enligt detta synsätt endast halvfärdiga människor med möjligheten att bli riktigt mänskliga när de blivit tillräckligt stora (Hartman, 1997). I förlängningen av utvecklingsperspektivet har också funnits en föreställning att allt hos barn som inte är genetiskt givet är oäkta och onaturligt. Man har tyckt att barn måste få vara barn och förskonas från påverkan. Hartman menar att denna tanke har förenats med romantiska idéer om barndomen som ett paradisiskt tillstånd som vi vuxna tvingats lämna. Vi skyddar därför barnen från att “/.../ äta av kunskapens träd, samtidigt som vi jagar alla de ormar som försöker nästla sig in från alla håll” (Hartman, 1997 s.35). Han konstaterar att denna typ av föreställningar mer har att göra med vuxnas behov än vad det har att göra med barns behov av stöd i sitt växande.

Objekt- och aktörsynen

Den traditionella synen på barn har inneburit att barnen mest har setts som objekt och som en sårbar grupp som behöver skyddas. Förändringar har skett och ett synsätt där man även ser barn som aktörer eller subjekt har förts in. Eklund (2004) skriver att de två olika synsätten innebär att

barn å ena sidan ses som självbestämmande individer eller individer som borde ges ett större mått av självbestämmande och en rätt att kräva att vissa intressen tillgodoses (aktörsynen) och å andra sidan oförmögna och utan möjlighet till egen bestämmanderätt och därför i behov av vuxna som bestämmer för dem (objektsynen). Bartley (1998) definierar de två olika perspektiven på följande sätt:

Objektperspektivet innebär att barnet ses som ett objekt i behov av omsorg och skydd. Här utgör barn en svag och sårbar grupp. Aktörsperspektivet innebär att barnet ses som ett aktivt subjekt, en aktör med eget handlingsutrymme. Här handlar det om frigörelse, från föräldrars och andra vuxnas makt, och individualisering. (s.37-38).

Bartley beskriver i sin avhandling *Barnpolitik och barnets rättigheter* (1998) synen på barn utifrån de internationella deklARATIONER och förklaringar om barns rättigheter som vuxit fram under 1900-talet. Genom dessa visar hon på hur synen på barn har gått från att vara objektfokuserad till att bli aktörsfokuserad. I den första deklARATIONEN om barns rättigheter, GenèveklARATIONEN från 1924 finns ett fokus på barns behov av skydd och aktörsperspektivet återfinns inte alls. Inte heller i 1959 års deklARATION om barnets rättigheter återfinns aktörsperspektivet men i och med den börjar barndomen som en egen fas urskiljas och principen om barnets bästa förs in. Det objektfokuserade perspektivet råder fram till senare delen av 1960-talet men under det internationella barnåret 1979 börjar nya tankar väckas kring barn och barndom och en arbetsgrupp tillsattes för att utarbeta en konvention om barnets rättigheter som sedan kom 1989 (Barnkonventionen). Med denna infördes aktörsynen och i konventionen finns en syn på barn som både objekt och aktörer. Detta dubbla perspektiv syns också i den europeiska konventionen om utövandet av barns rättigheter som kom 1996 (ibid.).

Enligt Barnkonventionen ska barnet ses som en egen individ med egna rättigheter både inom familjen och inom samhället. Samtidigt ses barnet som en svag och sårbar individ i behov av skydd (Bartley.). Trots att det nu även finns ett aktörsperspektiv är objektperspektivet fortfarande det dominerande perspektivet i Barnkonventionen vilket troligtvis har att göra med att aktörsperspektivet fortfarande är relativt nytt jämfört med objektperspektivet som representerar det traditionella synsättet på barn (ibid.) Det aktörsperspektiv som har införts är relaterat till en

viss mognad hos barnet för att bli verklighet och frågan om barn är tillräckligt mogna avgörs av vuxna.

Det finns olika faktorer som har bidragit till den förändrade synen på barn. Utvecklingen av barns rättigheter beskrivs av Bartley som en frigörelse för barnen och denna frigörelse anses utgöra ett av de sista leden i den jämlikhetskamp som fördes under 1900-talet och som även har handlat bl a om svartas och kvinnors fri- och jämlikhetskamp. Förändringen av synen på barn kan även ses mot bakgrund av den individualisering som skett och som anses vara utmärkande för det senmoderna samhället (Rasmusson, 2003). Forskning visar att individualitet och individuell autonomi är en stark trend idag både när det gäller vuxna och barn (Bäck-Wiklund enl Rasmusson, 2003). En konsekvens av detta är att det ställs allt högre krav på att barn ska agera och tänka självständigt. Samtidigt karaktäriseras den senmoderna barndomen av en marginalisering av barn inom många områden och vuxnas perspektiv råder inom samhällsplanering, statistik, lagstiftning, forskning och journalistik (Rasmusson).

Mycket ny forskning har också bidragit till den nya synen på barn och barndom och nya teorier har kommit till. Inom sociologin talar man om ett paradigmskifte i synen på barn och barndom (Prout & James, 1997). Det nya, eller snarare framväxande paradigmet avser att ge en röst åt barnen och paradigmet bas är bl a att barndomen ses som en social konstruktion. Som sådan utgör barndomen en tolkningsram för att förstå de tidiga åren i livet. Barn är och måste ses som aktiva i skapandet och beslutandet av sina egna liv, de som lever i deras närhets sociala liv, och i skapandet och beslutandet av samhället de lever i. Barn är alltså inte endast passiva objekt (ibid.).

Även inom psykologin som länge har varit grunden för synen på barn och barndom har förändringar skett. Nya sätt att se på barn ses inom socialpsykologin, miljöpsykologin och pedagogiken (Rasmusson, 2003). Alla dessa nya teorier betonar vikten av att studera interaktionen mellan barn och miljö för att kunna förstå barns utveckling. Det har också skapats en utvecklingsekologisk modell som sätter barnets utveckling i ett fysiskt, ekonomiskt, socialt och kulturellt sammanhang där barns utveckling beskrivs i ett samspeleperspektiv (Bronfenbrenner enl. Rasmusson). Woodhead (1997) menar att den nya psykologin har spelat en

roll i skapandet av den nya bilden av barn som aktiva, kompetenta bidragsgivare till sin egen sociala och kognitiva utvecklingsprocess.

Trots att mycket har skett och att synen på barn har förändrats bestäms fortfarande barns liv i stort av vuxna (Prout & James, 1997). Hartman (1997) pekar på det asymmetriska förhållandet mellan barn och vuxna där det är vi vuxna här uppe och dom där nere och konstaterar att det inte råder något tvivel om vem som lever på vems villkor. Han gör också en poäng genom att visa att inte ens Barnkonventionen går fri från detta synsätt när det i artikel 12 framgår att barns åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad och att bedömningen av detta görs av vuxna.

Spänningen mellan de två synsätten

Barnkonventionen stöder som sagt en syn på barn både som objekt och som aktörer och nödvändigheten i att barn måste få vara både och har även påpekats av andra (se Rasmusson, 2003; Bartley, 1998). Barn har enligt Barnkonventionen rätt till omsorg och beskydd samtidigt som de har rätt till delaktighet och medbestämmande. Mellan dessa synsätt skapas ett spänningsfält när barns självständighet och rätt till självbestämmande ska försäkras samtidigt som de ska skyddas mot skadlig påverkan (Woodhead, 1997). Avvägningar måste göras och många vänder sig till Barnkonventionens princip om barnets bästa när de konfronteras med denna spänning och ska avgöra vilket synsätt som ska väga tyngst. Ett stort problem med detta är enligt Woodhead att man ofrånkomligen lämnas med frågan vad barnets bästa egentligen är, en fråga som vi i ett tidigare avsnitt har sett är mycket komplex (se kapitel 1).

En annan person som skriver om spänningen mellan de två synsätten och avvägningarna mellan att skydda eller att ge barn mer frihet är Qvortrup (1997). Han för ett resonemang där han menar att man i europeiska samhällen inte ifrågasätter synsätten att barn är beroende och att det bästa för dem är att underordna sig vuxna som vet vad barns bästa och vilka barnens intressen är.

Vidare skriver han att:

This often leads to a 'protective exclusion' of children in real life as well as in social accounting. Protection of children is the main reason given for restricting children's freedom, and it is in turn demanded because of

children's alleged lack of responsibility, capability and competence. Children are seen as having to 'mature' before they obtain freedom to act on behalf of themselves. It is adults, primarily parents, who are assigned the task to care, protect and make decisions for children. While it is of course in many ways reasonable to protect children, it must be added that protection is mostly accompanied by exclusion in one way or the other; protection may be suggested even when it is not strictly necessary for the sake of children, but rather works to protect adults or the adult social orders against disturbances from the presence of children. This is exactly the point at which protection threatens to slide into unwarranted dominance. (s. 86-87).

Genom detta visar han på faran i att vara alltför beskyddande och begränsande gentemot barn och uppmanar till eftertanke kring för vems skull beskyddande av barn egentligen sker. Han anser också att för att barns villkor verkligen ska kunna förbättras och för att barn inte ska marginaliseras krävs att vuxna låter dem bli delaktiga så att de kan göra sin röst hörd.

Barn i rättsprocessen – forskningsläget

Intresset för ämnet barn i rättsprocessen tycks öka under de senaste åren har det forskats en hel del i ämnet. Barnombudsmannens undersökningar på området har varit främst med fokus på familjerättsliga mål där man har undersökt hur domstolar tar hänsyn till barnets bästa och i vilken utsträckning barnet åsikter kommer fram. Det finns numera också ett forskningsprogram vid Uppsala Universitet (ej knutet till BO) "Barn som aktörer" som har sin utgångspunkt i Barnkonventionen och syftar till att undersöka rättsregler om barns agerande eller deltagande i olika angelägenheter som rör dem.

Barns processuella ställning

Olika forskningsprojekt pågår för närvarande inom forskningsprogrammet Barn som aktörer, bl a ett som ligger nära mitt uppsatsämne som handlar om barns relation till myndigheter och domstolar. Den samlade redovisningen av detta projekt har i skrivande stund inte publicerats vilket gör att jag inte har möjlighet att redovisa det här. Hans Eklund som leder projektet har dock skrivit artikeln *FN:s Barnkonvention och barns processuella ställning* (2004) där han undersöker om Sverige uppfyller Barnkonventionens krav när det gäller barns processuella ställning. Han skriver inledningsvis om barnets roll i rättsprocesser och menar att barn kan olika roller i olika typer av processer och ger som exempel att aktörsrollen är mer aktiv när barnet är

tilltalat i brottmål medan det är mer oklart vilken aktörsroll barnet har som målsägande. Barnets möjlighet till inflytande och agerande beror på vilken processuell roll barnet har och det finns en inkonsekvens i Sveriges lag genom att barn är parter i vissa mål som berör dem, men inte i andra. De har alltså olika möjligheter att påverka beroende på vad ärendet handlar om.

Eklund (2004) vill inte ta ställning till om barn bör få ökade möjligheter att komma till tals och agera i det processuella förfarandet vilket skulle ge dem en mer aktiv aktörsroll. Denna fråga lämnar han till slutredovisningen av projektet. Han redogör däremot för argument som finns för och emot att barn ska höras personligen inför domstol. Det som talar *för* att barn höras personligen är att barn genom det behandlas som vuxna och att de då anses som kompetenta och visas respekt för sina åsikter. Ytterligare argument för att höra barn personligen är att ett direkt hörande ger bättre underlag för avgöranden eftersom risken för missuppfattningar minskar när barnets åsikter inte förmedlas av någon annan. Underlaget blir även bättre i och med att rätten kan få en direktkontakt med barnet och kan ställa frågor/motfrågor direkt till barnet, något som underlättar bevisvärderingen. *Mot* ett direkt hörande talar främst att barn oftast känner ett stort obehag och t o m rädsla inför och under ett sådant hörande. Ytterligare motargument som Eklund tar upp är att det inte är uteslutet att barn berättar mer och kanske sannare under mindre stela former och när de höras av personer som är experter på att förhöra och tala med barn. Ibland framhålls också att barn (och Eklund tillägger med en ironisk ton att detta tydligen skulle vara en skillnad från vuxna) inte vet vad de vill och att de tenderar att ändra sig, något som sker främst när det gäller ärenden rörande barnets person.

Medverkan genom representation

Titti Mattsson som är knuten till nätverket Barn som aktörer har skrivit avhandlingen *Barnet och rättsprocessen* (2002) där hon behandlar särskilda problem som uppstår när det gäller att utreda barns situation och vilka åtgärder som är förenliga med barnets bästa i domstol. LVU utgör ramen för avhandlingen och hon undersöker förfarandet i domstol utifrån krav på barns rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi. I sin avslutande diskussion tar hon upp barns medverkan genom representation och menar att man i Sverige, liksom i många andra länder har en rättsordning där man låter barn bli representerade av vuxna i stället för att låta barnen själva medverka. Hon visar i sin undersökning att barn kommer till tals i ökad utsträckning ju äldre de

blir och att det är barnens representanter som framför deras åsikter fram till deras 15-årsdag. Hon visar också att bevismaterial rörande uppgifter från barnet riskerar att variera beroende på om barnet medverkar själv eller om barnets representant framför barnets uppfattning och hon menar att det finns anledning att noga överväga på vilka sätt barn ska få yttra sig. Hon uttrycker en tveksamhet kring om man bör nöja sig med att barn utan processbehörighet (som inte för egen räkning kan väcka talan och vidta andra processhandlingar) endast ska närvara genom sin representant i de fall barnet själv önskar få komma till tals eftersom det sätt som barnet får medverka på inverkar på barnets rättssäkerhet. Direkt delaktighet ökar rättssäkerheten och det visar sig t ex att rätten använder barnets åsikter i större utsträckning då barnet själv uttalar sig muntligt.

Mot bakgrund av de resultat hon fått fram anser hon att man bör inta ett kritiskt förhållningssätt till ett synsätt som vilar på övertygelsen att närvaro alltid kan ersättas med representation och hon anser att barn med viss mognad i allmänhet bör erbjudas både representant och egen medverkan. I sitt slutord säger hon följande:

Formerna för barnets medverkan, med och utan representation, bör vidare övervägas /.../. Genom att låta varje barn, inför beslut som rör henne, åtnjuta såväl trygghet som respekt på ett sätt som främjar rättssäkerheten, integritetsskyddet och autonomin har man kommit en god bit mot målet att tillgodose det enskilda barnets bästa under den rättsliga processen. (s.455)

Annan form av indirekt medverkan

En annan typ av indirekt medverkan än den ovan beskrivna är den som används när barn är brottsoffer. Westlund har för Rädda Barnen gjort en studie om den rättsliga hanteringen av barn som varit utsatta för sexuella övergrepp (2002). I studien lyfts problemen kring bevisföring och barnets ställning i rättegången fram. När barn inte deltar i huvudförhandlingen är praxis att en videoupptagning av polisförhören med barnet spelas upp för rätten och detta innebär att barnet hamnar i en svårare position och att obalansen mellan målsägande och misstänkt blir stor. Videoupptagningar har lägre bevisvärde än utsagor inför rätta och genom att barnets berättelse redan är känd genom videoupptagningen kan den misstänkte och dennes försvarare mycket konkret förbereda ett försvar mot den anklagelse som finns i barnets utsaga utan att behöva riskera några överraskningar. Barnet som brottsoffer saknar däremot möjlighet att bemöta det

som den anklagade anför i rätten. Många av de poliser och åklagare som Westlund intervjuat i studien framhöll att det ur bevissynpunkt är bättre för barnet, om det är möjligt med hänsyn till barnet, att delta i rätten men barnet bör då inte behöva konfronteras med den misstänkte. Ett deltagande i rätten skulle öka rättssäkerheten för barnet. I övrigt framhåller Westlund att kvalitén på videoupptagningar som används som bevis måste höjas eftersom kvalitén varierade mycket mellan polismyndigheterna och ibland var så bristande att den kommenterats av domaren (ibid).

Barn- och ungdomspolitik

Barnpolitikens inriktning och mål

Barnpolitik som ett eget politikområde är nytt i Sverige. Tidigare har barnpolitiken varit en del av familjepolitiken, men har tillkommit och utvecklats till ett eget område till följd av Sveriges strategi att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter (Skr. 2001/02:166). I 2001 års budget flyttades de allmänna barnfrågorna från politikområdet social omsorg och det nya politikområdet barnpolitik tillkom (ibid.). I regeringsskrivelsen *Barnpolitiken – arbetet med strategin att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter* (Skr. 2001/02:166) beskrivs innebörden av barnpolitiken som insatser för att i Sverige förverkliga Barnkonventionen. Det övergripande målet var då att alla barn ska växa upp under goda och trygga förhållanden. Detta mål ändrades 2003 till följande: ”Målet för barnpolitiken är att barn och unga skall respekteras, ges möjlighet till utveckling och trygghet samt delaktighet och inflytande” (Skr. 2003/04:47, s.7).

Barnpolitiken är främst ett sk mainstreamingområde vilket innebär att den politiska inriktningen är att få andra politikområden att anlägga ett barnperspektiv när det gäller frågor som rör barn. Barnpolitiken är således inget eget sakpolitiskt område även om vissa sakfrågor, t ex internationella adoptioner, som inte har någon naturlig hemvist i något annat politikområde hamnar inom barnpolitiken (Skr. 2001/02:166; Skr. 2003/04:47). Barnpolitiken har sin utgångspunkt i Barnkonventionen och inriktningen för barnpolitiken är att:

1. Inget barn får diskrimineras
2. Barnets bästa ska vara vägledande vid alla beslut och åtgärder som rör barn och unga
3. Barn och unga ska tillåtas utvecklas i sin egen takt och utifrån sina egna förutsättningar

4. Barn och unga ska ges möjlighet att framföra och få respekt för sina åsikter i frågor som rör dem

(Skr. 2003/04:47, s.7)

Kristina Bartley har i sin avhandling *Barnpolitik och barnets rättigheter* (1998) studerat och jämfört barnpolitiken i 6 europeiska länder, däribland Sverige. Hon skriver att en välfärdsstat kan ha olika inriktningar, den kan t ex vara föräldraorienterad eller barnorienterad. Den föräldraorienterade välfärdsstaten ser barnet främst som ett objekt och har den vuxnes intressen som utgångspunkt medan den barnorienterade välfärdsstaten ser barnet både som objekt och aktör. Hon definierar en barnorienterad stat som ”/.../ en stat som både ger barnet social trygghet, dvs omsorg och skydd, och personligt inflytande, dvs rätt att vara aktör.” (s.37). Här finns alltså två dimensioner: dels statens engagemang för barnets trygghet och välfärd och dels statens engagemang för barnet som aktör, eller för barns handlingsrättighet eller inte. Polen är barnorienterad i kontrast till föräldra- eller vuxenorienterad. I avhandlingen visar hon att Sverige har en förhållandevis hög grad av barnorienterad politik vilket gör att Sverige ligger närmre Barnkonventionens krav än vad t ex Tyskland och Storbritannien gör. Sveriges barnpolitik beträffande barnet som objekt placerar Sverige i topp av de sex länderna och i barnpolitiken beträffande barnet som aktör ligger Sverige också högt. Det är endast Norge som har en barnpolitik som är mer orienterad mot barnet som aktör än Sverige vilket Bartley tror beror på att debatten om barnpolitiken startade mycket tidigare i Norge samt att självständighet är något som tidigt värderats högt i norsk barnuppfostran. Sverige har haft en mer kvinnopolitisk familjepolitik med stark feministisk tradition. Utmärkande för den har varit att den är individorienterad främst för att öka jämställdheten mellan män och kvinnor, men detta har även lett till att barnen har uppmärksammats. Orienteringen mot att se barn som aktörer har i Sverige först på senare år fått större uppmärksamhet och det har bl a skett i samband med ratificeringen av Barnkonventionen och etablerandet av en Barnombudman. Gemensamt för de nordiska länderna är enligt Bartley att de har en individuellt orienterad politik vilket har medfört jämställdhetspolitik mellan man och kvinna och att även barnen har uppmärksammats. Bartley konstaterar slutligen att de faktorer som har varit bidragande till dagens barnpolitik är: 1) internationell politik om mänskliga rättigheter, 2) FN:s konvention om barnets rättigheter och 3) feminism.

Ungdomspolitikens inriktning och mål

Ett område som ligger nära barnpolitiken är ungdomspolitik. Barnkonventionen utgör en väsentlig grund även för ungdomspolitik eftersom den omfattar barn upp till 18 års ålder (Skr. 2001/02:166). Det har inte gjorts någon åldersdefinition på vad ungdom är eller vid vilken tidpunkt ett barn övergår från barnstadiet till ungdomsstadiet inom ungdomspolitik. I beskrivningen av ungdomspolitik säger regeringen att det finns gränsdragningsproblem i övergången från barndom till ungdom och det påpekas att någon definitiv tidpunkt då barnet blir ungdom finns inte (Prop. 1998/99:115). Det finns dock definitioner av vad ungdom är som tillämpas inom ungdomspolitik och dessa varierar beroende på ärendets karaktär. Lagar och förordningar utgår i regel från en åldersdefinition medan andra mer policyorienterade insatser ofta riktar sig till grupper av unga människor med gemensamma förutsättningar (ibid.)

Synen på barn och ungdomar är skilda och det sägs vidare i proposition 1998/99:115 att "Barn är i stor utsträckning beroende av vuxenvärldens skydd medan ungdomar snarast efterlyser stöd i sin egen utveckling och ofta frigörelse från föräldraberöendet" (s.11). De skilda synsätten kan man se genom de något skilda mål som finns för barnpolitiken respektive ungdomspolitik. De tre målen för ungdomspolitik är att 1) Ungdomar ska ha goda förutsättningar att leva ett självständigt liv, 2) Ungdomar ska ha verklig möjlighet till inflytande och delaktighet och 3) Ungdomars engagemang, skapande förmåga och kritiska tänkande ska tas tillvaratas som en resurs (ibid.).

4. RESULTAT AV DOKUMENTANALYSEN

I följande kapitel går jag igenom vad lagen säger om barns direkta deltagande i domstolsförfaranden i olika typer av mål där detta kan bli aktuellt. Jag presenterar även vad förarbetena till lagen säger samt övriga uttalanden som har gjorts i offentliga handlingar som kan bidra till att klargöra svenska statens ställningstagande i frågan. Vilket deltagande barn har i domstolsförfaranden hänger samman med deras processuella ställning och jag kommer därför att ta upp vilken ställning barnet har i olika typer av mål och vad lagen och uttalandena säger om företrädare för barnet. Slutligen kommer jag under varje stycke att presentera vad som har sagts om varför man har lagstiftat eller har de åsikter man har i frågan, alltså de motiveringar som ges i uttalanden och lagen. I de fall där jag ej presenterar motiveringar är detta för att jag inte har funnit några sådana.

Familjerättsliga mål

Vårdnad, boende och umgänge

Frågor som handlar om vårdnad, boende och umgänge och förfarandet i dessa mål regleras i 6 kap. FB. I dessa mål är det endast föräldrarna som är parter då reglerna om talerätt i mål om vårdnad, boende och umgänge bygger på uppfattningen att vårdnaden är en rättighet och skyldighet för föräldrarna (Prop. 1994/95:224). Frågan om barn bör få talerätt har utretts och ett av skälen till varför man anser att barn ej ska få talerätt i dessa ärenden är att de lojalitetskonflikter barnet kan drabbas av om det får ställning som part kan störa barnets framtida förhållande till föräldrarna eller någon av dem (ibid.). Barn saknar alltså talerätt i de flesta mål om vårdnad, boende och umgänge men har ändå vissa möjligheter att få komma till tals.

I 6 kap. 19 § FB sägs att rätten ska se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillbörligt utredda. Vidare sägs i samma paragraf att innan ett mål eller ärende avgörs skall socialnämnden ges tillfälle att lämna upplysningar och nämnden är också skyldig att lämna upplysningar som kan vara av betydelse för frågans bedömning. Om det behövs ytterligare

utredning kan rätten uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att utse någon att verkställa sådan utredning. Slutligen sägs i 6 kap 19 § fjärde och femte stycket FB att:

Den som verkställer utredning skall, om det inte är olämpligt, söka klarlägga barnets inställning och redovisa den för rätten.
Barnet får höras inför rätten, om särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att höras.

Enligt förarbetena tar bestämmelsen och formuleringen ”om det inte är olämpligt” sikte på vad som kan vara olämpligt för barnet (Prop. 1981/82:168; Prop. 1994/95:224). Det är domstolen som i varje enskilt fall avgör lämpligheten i att höra barn inför rätten. En förutsättning under alla förhållanden är dock att barnet går med på att framträda inför domstolen. Vidare måste barnets ålder och mognad vägas in i bedömningen. För att kunna bilda sig en uppfattning i denna fråga bör domstolen i första hand höra vilken åsikt föräldrarna och vårdnadshavaren har i frågan (Prop. 1981/82:168). Någon åldersgräns ges inte i lagen men i förarbetena till FB har följande sagts:

Barn som är yngre än 12 år torde endast sällan vara så mogna att de bör medverka i rättegången. (Prop. 1981/82:168 s.78)

I förarbetena underströk Lagrådet att domstolen bör tillämpa regeln om möjligheten att höra barn inför domstol med stor återhållsamhet även om det står klart att ett förhör inte är ägnat att bli direkt skadligt för barnet (Prop. 1981/82:168). Lämpligare är att barnets inställning kommer fram via vårdnads- eller umgängesutredningen och att domstolen hör utredaren om det inte är tillräckligt med det som framkommer i utredningen (ibid.). Inte ens omständigheter då barnets förälder eller ombud uppger att barnet vill uttala sin mening vid huvudförhandling i målet, bör utan vidare föranleda att barnet hörs (ibid.). Bestämmelsen att barn får höras inför rätten används också mycket sällan och i första hand då en tonåring själv begär att få höras (Ewerlöf & Sverne enl. Prop. 1994/95:224). När det gäller äldre barns sägs dock att de bör få tillfälle att uttrycka sin åsikt och detta sker normalt under socialnämndens utredning eftersom det är ”/.../givet att ett sådant förfarande i allmänhet är det lämpligaste och skonsammaste för barnet” (Prop 1981/82:168 s.56). Vidare konstateras att:

Även för ett äldre barn kan det utgöra en allvarlig påfrestning att höras inför domstol. (ibid. s.56)

Någon mer motivering ges ej och i utredningen till propositionen övervägdes möjligheten att införa en regel om att barnet personligen ska kallas till domstolsförhör, men detta ansågs olämpligt inte bara för yngre, utan även för äldre barn. Varför framgår inte.

Möjligheten att höra barn direkt ska alltså endast tillämpas om det finns särskilda skäl och om detta säger förarbetena:

Om barnet själv begär att få höras, bör domstolen före förhandlingen på lämpligt sätt förvissa sig om att detta motsvarar barnets verkliga vilja. Detta är givetvis särskilt betydelsefullt, om domstolen skulle misstänka att barnet har påverkats att begära företräde inför domstolen.

Som exempel på sådana särskilda skäl som kan tala för att barnet hörs, trots att barnet inte själv har begärt det, har i den allmänna motiveringen /.../ anförts att barnet under vårdnadsutredningen har gett uttryck för en bestämd uppfattning i vårdnadsfrågan utan att för den skull ha framställt någon direkt begäran att höras inför domstolen. Även i dessa situationer krävs att det framstår som uppenbart att barnet inte kan ta skada av ett förhör. (Prop. 1981/82:168 s.78)

Det sägs inget mer ingående om vad ”uppenbart inte kan ta skada” betyder. Det sägs endast att en förutsättning för att höra barnet är att ”/.../ det är uppenbart att barnet inte genom att försättas i en svår eller ohållbar situation kan ta skada av det” (Prop. 1981/82:168, s. 57). Lagrådet har också sagt att ”/.../ värdet av barnets personliga närvaro lär sällan vara så stort, att det motiverar att barnet försätts i en konfliktsituation under sådana förhållandevis dramatiska former” (ibid. s.89).

Må om verkställighet av avgöranden om vårdnad, boende och umgänge

Verkställighet av vad allmän domstol har beslutat om vårdnad, boende, umgänge eller överlämnande av barn, dvs dom som innehåller ett direkt åläggande att överlämna barnet till vårdnadshavaren regleras i 21 kap FB. Det finns inte några uttryckliga regler om vilka som är parter i sådana mål men det står klart att barn som är föremål för verkställighetsåtgärder saknar talerätt (Prop. 1994/95:224). Barn som har fyllt 12 år eller nått motsvarande mognad har emellertid en relativt stark ställning i målet eftersom verkställighet inte få ske mot barnets vilja utom då länsrätten finner det nödvändigt av hänsyn till barnets bästa (21 kap. 5 § FB). Barnet har

alltså en vetorätt. Vetorätten innebär dock inte att barnet får föra sin talan själv eftersom barnet ej har talerätt i dessa frågor.

Frågan om barns rätt att komma till tals i dessa mål har övervägts och man har kommit fram till att det inte behövs en sådan uttalad regel i lagen när det gäller verkställighetsärenden. Detta beror på att målen som regel har föregåtts av en process i allmän domstol och ses som en fortsättning på den processen. Om barnet får komma till tals innan vårdnads, umgänges eller boendefrågan avgörs bör inte en utredning om barnets vilja även i verkställighetsmålen vara nödvändig (Prop. 1994/95:224; Prop. 1997/98:7). Domstolen måste dock ta reda på de äldre barnens vilja eftersom barn från 12 års ålder har vetorätt enligt ovan. Länsrätten kan ge i uppdrag åt en lämplig person att försöka klarlägga barnets inställning, om det är möjligt och lämpligt (4 § Förordningen om tillämpning av 21 kap. FB).

I regel ska muntlig förhandling hållas och ”/.../ på samma sätt som gäller i vårdnads- och umgänges mål får barnet höras inför rätten, om särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att höras” (Prop. 1994/95:224 s.19; 21 kap. 12 § FB). Detsamma gäller numera även boendefrågor (Ds. 2002:13). Eftersom ingen ytterligare förklaring eller hänvisning ges till denna regel mer än att ”på samma sätt som gäller i vårdnads- och umgängesfrågor” hänvisar jag för förklaring av detta till motiveringarna ovan som ges till motsvarande paragraf i vårdnad-, boende- och umgängesfrågor.

Andra familjerättsliga mål

Adoption

Adoptionsärenden regleras i 4 kap FB och i dessa mål har barnet inte talerätt men enligt 5 § får inte den som har fyllt 12 år adopteras utan eget samtycke. Ett undantag från denna regel är enligt 5 § att samtycke från ett barn som fyllt 12 men inte 16 inte behövs om barnet skulle skadas av att bli tillfrågat. Denna regel tar sikte på fosterbarn som i puberteten skulle kunna ta allvarlig skada av att få veta att fosterföräldrarna inte är biologiska föräldrar (Prop 1994/95:224). I den hänvisade propositionen bestämdes att denna regel inte skulle upphävas men att det förutsätts att regeln tillämpas mot bakgrund av dagens kunskaper och syn på barn. När det gäller barnets inställning säger förarbetena följande:

En adoption är i allmänhet en ingripande händelse i ett barns liv. Det kan förekomma situationer där barnet känslomässigt är motståndare till en adoption. Det är alltså viktigt att klarlägga barnets inställning och det bör skapas garantier för att barnets synpunkter och vilja kommer fram och beaktas i adoptionsärenden. (Prop 1994/95:224 s.39)

Barnets inställning ska klarläggas av socialnämnden, om det inte är olämpligt, och redovisas inför rätten (4 kap 10 § FB). Någon regel om att barnet bör eller kan höras inför rätten finns ej.

Namn

Regler om förvärv och byte av namn finns i Namnlagen. I dessa ärenden kan barn ha ställning som part men ansökan ska enligt 18 § NamnL göras av vårdnadshavaren då barnet är under 18 år. Barnet har alltså inte processbehörighet. Liksom i adoptionsärenden har barnet vetorätt från 12 års ålder (48 §) om inte barnet är förhindrat att lämna samtycke på psykisk störning eller något annat liknande förhållande. Socialnämnden ska, om det inte är olämpligt, söka klarlägga barnets inställning och redovisa den inför rätten (45 §) och för att säkerställa barnets rätt att komma till tals har det införts ett tillägg i 48 § om att rätten ska ta hänsyn till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad (Prop 1994/95:224) men någon regel om att barn bör eller kan höras inför rätten finns inte.

Faderskap

Mål om faderskap regleras i 3 kap. FB. I dessa mål har barnet ställning som part, men har ej processbehörighet. Talan om fastställande av faderskap väcks av barnet (3 kap. 5 § FB). Barnets talan får föras av socialnämnden, av modern eller av en särskilt förordnad vårdnadshavare (3 kap. 5 § FB). I mål om hävande av faderskap får ett underårigt barns talan föras av förmyndaren eller i vissa fall av en god man (3 kap. 4 § FB). I förarbeten sägs att det inte är avsett att utesluta en underårig från att själv föra sin talan ”/.../ om den unge har fyllt 15 år och har tillräckligt omdöme.” (Prop 1994/95:224 s.21). Inga regler finns om att höra barn inför rätten, men däremot står det i 3 kap. 9 § FB att var och en som kan föra talan på barnets vägnar ska beredas tillfälle att yttra sig i målet.

Underhållsbidrag

Mål om underhållsbidrag regleras i 7 kap. FB. I dessa mål är barnet part men saknar processbehörighet. Enligt 2 § samma kapitel får vårdnadshavaren eller förmyndare företräda barnet i dessa frågor. I prop 1994/95:224 sägs att i praxis har föräldrar som tvistar om vårdnaden om barnet som parter ansetts kunna föra talan i vårdnads mål om underhållsbidrag till barnet. Då har barnet alltså inte ställning som part och heller ingen talerätt. Någon regel om möjlighet att höra barn inför rätten finns ej.

Godmanskap m.m.

Mål om förmyndarskap, godmanskap och förvaltare regleras i FB och i dessa ärenden saknar barn under 16 år talerätt. Barn som fyllt 16 år har däremot viss talerätt vilket framgår av 10 kap. 18 § och 11 kap. 15 och 21 §§ FB. Ett barn som har fyllt 16 år skall dessutom beredas tillfälle att yttra sig i ärendet och den som ansökningen avser ska enligt 11 kap. 16 § FB höras muntligen om det kan ske utan skada för honom eller henne. I 12 kap. 7 § FB föreskrivs att förmyndaren skall, om det lämpligen kan ske, höra den omyndige om den omyndige har fyllt 16 år. Motsvarande skyldighet åligger enligt paragrafen även en god man. Med hänvisning till prop 1993/94:251 sägs i prop 1994/95:224 (s.22) att även om det inte föreskrivs i paragrafen är det naturligt att förmyndaren även hör ett barn som är under 16 år, om barnet har nått tillräcklig mognad och det är fråga om åtgärder som är av vikt för barnet. Om det uppstår fråga om rättegång mellan den omyndige och förmyndaren, har förmyndaren inte rätt att företräda barnet (12 kap. 8 § FB). Motsvarande gäller enligt samma paragraf för gode män. Istället ska en god man förordnas för den omyndige. God man ska även förordnas den som har vårdnadshavare, förmyndare, god man eller förvaltare i de fall där den unges intressen strider mot företrädarens intressen (11 kap. 2 § FB).

Sociala mål

Mål enligt SoL och LVU

I mål och ärenden enligt SoL och LVU som berör barn betraktas barnet som part och har därmed talerätt. Detta hör samman med att barnet är motpart till det allmänna (Prop 1994/95:224). Detta framgår indirekt av 11 kap. 10 § SoL och 36 § LVU. I båda paragraferna fastslås att ett barn som

fyllt 15 år har rätt att själv föra sin talan i mål och ärenden enligt denna lag. Barn äldre än 15 år är alltså processbehöriga och kan således själva vidta de processhandlingar som han eller hon önskar. I propositionen *Barns rätt att komma till tals* (1994/95:224) diskuterades om åldersgränsen för processbehörighet skulle sänkas till 12 år, men detta avslogs med motiveringen att ”/.../ barn som är yngre än 15 år inte är mogna att föra talan på egen hand” (s. 44). De yngre barnen ska istället företrädas av en ställföreträdare vilken antingen kan vara vårdnadshavaren (vilket är det vanligaste i mål enligt SoL) eller barnets offentliga biträde (ibid). Genom det offentliga biträdet kan barnet i vissa mål enligt LVU få en självständig ställning och vidta processhandlingar, men endast via biträdet (Ds 2002:13). Även barn över 15 år kan få ett offentligt biträde om det inte måste antas att behov av biträde saknas (39 §, 1:a stycket LVU), men biträdet blir då inte barnets ställföreträdare utan ska i huvudsak ge stöd och råd till barnet (Prop 1994/95:224). När det gäller yngre barns delaktighet säger 36 § 3:e stycket LVU följande:

Barn som är yngre än 15 år bör höras, om det kan vara till nytta för utredningen och det kan antas att han eller hon inte tar skada av att höras.

11 kap 10 § andra stycket SoL har samma innebörd som ovan citerade paragraf. I propositionen om barns rätt att komma till tals (1994/95:224) som anges som förarbete till paragrafen ges ingen förklaring eller vägledning i hur denna paragraf ska tolkas utan det konstateras endast att barn bör höras om de inte kan ta skada av det.

När det gäller LVU så sägs det i den inledande paragrafen att den unges inställning så långt det är möjligt ska klarläggas. Förarbetena hänvisar här till artikel 12 i Barnkonventionen om att barnet särskilt ska beredas möjlighet att höras och det sägs att det inte får råda någon tvekan om att barn, oavsett ålder, alltid måste få uttrycka sin åsikt och få den beaktad och vidare sägs att detta givetvis hör samman med bestämmelsen om att barns bästa ska vara vägledande för vilket beslut som fattas (Prop 2002/03:53). Vidare sägs att:

Syftet med bestämmelsen är emellertid inte att vidga möjligheten eller skyldigheten att låta barn företräda inför domstolen. Medverkan vid en domstolsförhandling är oftast en mycket obehaglig upplevelse för ett barn och måste därför undvikas så långt det är möjligt. Det finns därför ingen anledning att ändra de bestämmelserna. (s.80-81)

Möjligt är att detta ska stå som vägledning till hur bestämmelsen ovan om att höra yngre barn inför rätten ska tolkas och tillämpas, men det får vara osagt.

Straffrättsliga mål

Barn som brottsoffer

Det är svårt att finna uttalanden och lagregleringar gällande barns delaktighet i domstolsförfarandet då de är brottsoffer, utan det mesta handlar om förfarandet i förundersökningarna som ligger till grund för själva huvudförhandlingen.

Rättsprocessen och domstolsförfaranden vid brottmål regleras i rättegångsbalken (RB). Det som skiljer en brottsutredning där ett barn är offer och därigenom målsägande från en utredning där en vuxen är målsägande är att förhör med barn som är under 15 år redovisas för rätten genom videofilm, något som komplicerar bevisvärderingen (SOU 2000:42). Enligt HD bör dessa utsagor som förebringas genom uppspelning bedömas med särskild försiktighet bl a eftersom domstolen inte kan grunda prövningen av målsägandes trovärdighet och tillförlitligheten i uppgifterna på de intryck som förhör direkt inför domstolen förmedlar (SOU 2001:14).

I mål där barn är brottsoffer är barnet målsägande och kan också vara part men barnets talan förs vanligtvis av vårdnadshavaren eftersom barnet är omyndigt (20 kap. 14 § RB; SOU 2000:42, s.41). Är den unge under 18 år är han eller hon alltså i regel inte processbehörig. Sedan januari 2000 finns en ny lag, Lag (1999:997) om särskild företrädare för barn. Enligt 1§ samma lag ska en särskild företrädare för barn under 18 år förordnas om en vårdnadshavare kan misstänkas för brottet mot barnet eller om det kan befaras att en vårdnadshavare på grund av sitt förhållande till den misstänkte inte kommer att tillvarata barnets intressen. Enligt prop. 1998/99:133 är syftet med lagen att företrädaren i vissa avseenden träder in i vårdnadshavarens ställe. Uppgiften för företrädaren är enligt 3 § Lagen om särskild företrädare för barn att under förundersökning och rättegång ta tillvara barnets rätt. Det kan också utses ett målsägandebiträde för barn som har varit utsatta för brott. Målsägandebiträde och den särskilda företrädaren har till viss del samma uppgifter men målsägandebiträdet kan inte överta vårdnadshavarens befogenheter (Prop. 1998/99:133).

I fall som handlar om sexuella övergrepp finns det sällan vittnen och därför är de som ska höras oftast endast den målsägande och den tilltalade (SOU 2001:14). Huvudregeln är att all bevisning tas upp i huvudförhandlingen i domstol (30 kap 2 § RB) vilket innebär att den bästa bevisningen är förhör under själva förhandlingen, men när det gäller barn ser det annorlunda ut. I SOU 1997:116 står det att:

När en målsägande vid tiden för rättegången är mycket ung, kan det inte bli aktuellt att förhöra den unge inför domstolen. Särskilt gäller det mål om sexuella övergrepp mot barn. (s.191)

Detta tycks även vara praxis generellt när det gäller yngre barn som utsatts för brott. I Sveriges tredje rapport till FN:s kommitté för barnets rättigheter (2002) menar man att det i Sverige anses olämpligt att låta barn medverka i rättegångar, särskilt om barnet har blivit utsatt för brott (s. 44) och i SOU 2000:42 sägs att det egentligen inte finns några formella hinder att höra barn inför domstol oavsett ålder men

/.../ av hänsyn till barnet och den psykiska påfrestning som en rättegång kan innebära, anses det dock lämpligast att polisförhöret med barnet videofilmas. (s.68).

En förklaring till detta kan man läsa i Sveriges rapport till FN (2002):

Att inte höra barn som har utsatts för brott personligen inför domstol beror på att detta innebär en onödig och stor psykisk påfrestning för barnet. Dessutom kan det i många fall vara svårt att på nytt – på begäran i en rättegångssal och ofta efter att en lång tid har förflutit sedan brottet begicks – få en godtagbar utsaga från barnet. Av hänsyn till barnet har det alltså utvecklats en praxis där barnet inte hörs personligen inför domstolen. (s.44)

När det gäller barn som vittne ska rätten enligt 36 kap. 4 § RB pröva med hänsyn till omständigheterna om ett vittne under 15 år får höras. Bakgrunden till denna bestämmelse är att "/.../ det kan vara till allvarligt men för ett barn att utsättas för förhör i domstol" (SOU 2001:14 s.338). När det gäller barn som är målsägande i brottmål finns ingen motsvarande begränsning att kalla barn att inställa sig till förhör inför domstol. Praxis är dock numera att barn under 15 år inte hörs i domstol vare sig som vittnen eller som målsäganden "/.../ eftersom ett sådant hörande

ofrånkomligt innebär stora psykiska påfrestningar.” (Skr. 2001/02:166, s.27). Istället sker som sagt bevisningen i form av videoinspelning från polisförhören. När det gäller barn som vittnen som närmar sig 15-årsåldern och har uppnått viss mognad kan det förekomma att de hörs inför rätten. I dessa fall finns det möjlighet för barnet att inte behöva konfronteras med den tilltalade enligt 36 kap. 18 § RB. Ett vittne under 15 år får enligt 36 kap 13 § RB inte avlägga ed före förhöret och detta har samband med straffbarhetsåldern (SOU 1996:111).

Möjligheten att höra barn direkt inför domstol diskuteras över huvud taget inte i samband med att man tar upp problemet med bevisvärderingen. Däremot diskuteras hur förhörsmetoderna kan förbättras och det förs resonemang som bygger på vetenskaplig kunskap om barns minnesfunktioner och förmåga att kommunicera för att detta ska kunna uppnås (SOU 2001:14).

Enligt 5 kap. 1 § RB får förhandling när barn hörs inför domstol hållas inom stängda dörrar. Detta är för att skydda barnet (Sveriges tredje rapport till FN, 2002).

Unga lagöverträdare

Unga lagöverträdare särbehandlas i det straffrättsliga systemet och en utgångspunkt för lagstiftningen är att fängelsestraff motverkar en ung människas möjlighet att leva ett laglydigt liv. Huvudansvaret ligger istället hos socialtjänsten som anses ha de bästa förutsättningarna att tillgodose de unga lagöverträdarnas särskilda behov av stöd och hjälp (Skr. 2001/02:166). Det hålls ändå förhandlingar i domstol även när det gäller barn under 18 år. För bestämmelser om handläggning i domstol av mål och ärenden av brott där den misstänkte inte har fyllt 21 gäller Lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL). Även när det gäller unga lagöverträdare är det svårt att finna regler och uttalanden om själva domstolsförfarandet utan det mesta som diskuteras handlar om förundersökningen och vilka påföljder som kan komma på tal.

I brottmål är även den som är underårig processbehörig vilket framgår av 21 kap. 1 § RB. Enligt samma paragraf får den misstänkte själv föra sin talan men om han eller hon är omyndig ska rätten, med hänsyn till brottet, höra den som har vårdnaden om den omyndige. Vårdnadshavaren kan också föra talan för den omyndige.

Då straffbarhetsåldern i Sverige är 15 år kan inte ett barn under denna ålder dömas till påföljd för sitt brott (1kap. 6 § BrB). Däremot finns under vissa förutsättningar en möjlighet för åklagaren att begära prövning i domstol, en s k bevistalan, om den unge har begått brottet (37 § LUL). En sådan avser att låta domstolen pröva om den unge har begått gärningen (SOU 1996:111). När det gäller barn under 12 år får utredning inledas endast om det finns synnerliga skäl (31 § LUL).

Mål enligt LUL ska handläggas av lagfarna domare som särskilt har utsetts av domstolen att handlägga sådana mål (25 § LUL). Det finns inga bestämmelser om en företrädare för barnet under domstolsförfarandet, men barnet har rätt till ett juridiskt biträde eller annan lämplig hjälp vid förberedelse och framläggning av sitt försvar (Prop. 2000/01:56). För en misstänkt under 18 år ska därför en offentlig försvarare förordnas, om det inte är uppenbart att barnet saknar behov av försvarare (24 § LUL). Det anses också viktigt att vårdnadshavaren finns med under processen, dels som stöd och hjälp för barnet, men dels för att föräldrarna ska bli engagerade i att komma tillrätta med barnets brottslighet (Prop. 1994/95:12, Prop. 2000/01:56).

Domen ska avkunnas i närvaro av den unge. Detta är ”särskilt viktigt” och orsaken är att:

Domen kan förväntas göra ett starkare intryck på den unge om han får ta del av den muntligt och medan han har rättegången i färskt minne. (Prop 1994/95: 12 s.90)

Även när det gäller barn som har begått brott finns en möjlighet att hålla förhandlingarna inom stängda dörrar enligt 27 § LUL och motiveringen är även här att man vill skydda barnet (Sveriges tredje rapport till FN, 2002).

Generella uttalanden

I de dokument jag har gått igenom finns det ett fåtal mer generella uttalanden där man uttalar sig om ett större område och uttalanden som inte hör till enbart en kategori av mål. I SOU 1997:116 gjordes en genomgång av barnets rätt att komma till tals i domstols- och administrativa förfaranden. Där konstaterar Barnkommittén att det i stort sett finns en tillfredsställande ordning i

svensk lagstiftning gällande barns rätt att komma till tals i familjerättsliga mål och sociala mål.

Därefter sägs följande:

Enligt vår uppfattning är det en fördel att denna ordning har åstadkommit utan att barn i större utsträckning behöver höras i domstol. (s. 202)

I samma utredning gick man igenom hur det såg ut i straffprocessen och där drogs följande slutsats:

Enligt vår uppfattning är, med utgångspunkt i Barnkonventionens grundläggande principer, reglerna inom straffprocessen om när barn ska höras i domstol väl avvägda (s.203)

Detta uttalande följer efter ett resonemang där man främst har gått igenom barn som brottsoffer och där man inte har diskuterat möjligheten att höra barn direkt inför domstol utan konstaterar genom uttalanden som jag även har citerat ovan (se under stycke Barn som brottsoffer) att ”När en målsägande vid tiden för rättegången är mycket ung, kan det inte bli aktuellt att förhöra den unge inför domstolen.” (SOU 1997:116 s.191). Förhör ska istället spelas upp genom videoinspelning. Om unga lagöverträdare sägs egentligen inte mer än att den som är tilltalad i brottmål ska höras oavsett om det är fråga om ett barn eller inte.

I Sveriges tredje rapport till FN (2002) sägs inledningsvis gällande barn och rättegångar att ”I Sverige anses det olämpligt att låta barn medverka i rättegångar.” (s.44). Detta uttalande inleds på detta sätt generellt men handlar sedan främst om barn som brottsoffer och motiveringen till detta uttalande har jag redovisat under stycket ”Barn som brottsoffer”.

Det offentliga ställningstagandet i sammanfattning

Utifrån det jag har presenterat ovan gör jag i följande stycke en sammanfattning av svenska statens ställningstagande i frågan om barn bör höras direkt eller genom företrädare i domstolsförfaranden. Statens ställningstagande är, som vi har sett, inte entydigt utan det finns olika uppfattningar om vad man anser om barns delaktighet. Man kan se skillnader i den processuella ställning barn har, vilken typ av mål det handlar om och en slutlig faktor för

ställningstagandet är barnets ålder och mognad. På grund av att ställningstagandet inte är entydigt är det svårt att ge en klar och tydlig bild av det.

Barnets processuella ställning

Hur svenska staten ställer sig till artikel 12 i Barnkonventionen kan man urskilja på olika sätt. I vissa fall som exempelvis i mål som handlar om vårdnad, boende och umgänge talar lagen om att barnet kan höras inför rätten om det ej är olämpligt osv. Det finns alltså en möjlighet att höra barn i många fall men domstolar uppmanas i förarbetena att använda dessa regler med stor återhållsamhet då man anser att det är lämpligare att barns åsikter kommer fram på annat sätt, t ex via de utredningar som socialnämnden gör. I andra fall uttrycks det inte i lagen på ett direkt sätt om barn ska eller bör höras, men genom att se på barnets processuella ställning kan man komma vidare med ställningstagandet. Barnets processuella ställning har en stor betydelse för om det kan anses lämpligt att höra barnet direkt eller inte. Det som har störst betydelse är om barnet har processbehörighet eller ej eftersom processbehörigheten medför en rätt att själv föra sin talan i rättegång. Det är endast i sociala mål då barnet har fyllt 15 år och i straffrättsliga mål när barnet själv har begått brott som barnet ges processbehörighet. I något fler typer av mål har barn talerätt, men detta innebär inte att de automatiskt får föra talan själv, utan deras talan förs i de allra flesta fall av en företrädare. Ett undantag är faderskapsmål där det sägs att barn från 15 års ålder kan för föra sin egen talan om han eller hon har tillräckligt omdöme (Prop 1994/95:224).

Då barnet inte har processbehörighet säger lagen och uttalandena att barnet bör höras genom företrädare. I mål om godmanskap mm ska 16-åringar ges tillfälle att yttra sig, men om detta sker genom företrädare framgår inte helt tydligt. I åldersgränsutredningen sägs att 16-årsåldern i detta fall hänger samman med den ålder i FB som ger den omyndige en mer självständig ställning (SOU 1996:111) vilket gör att detta troligtvis är ett undantag från inställningen att barn utan processbehörighet bör höras genom företrädare. I de allra flesta fall företräds alltså barn av någon annan i domstolen. I familjerättsliga mål företräds barnet vanligtvis av socialnämnden, i sociala mål av vårdnadshavaren eller ett offentligt biträde och i straffrättsliga mål av vårdnadshavaren eller en särskild företrädare för barn. Att barn får höras inför rätten trots att de är under 15 år då de har begått brott hänger samman med en regel i RB som stadgar att den misstänkte själv får föra sin talan (21 kap. 1 §) och denna regel är undantagslös. Detta innebär att den misstänkte är

processbehörig när bevisstalan förs mot någon som inte fyllt 15 år (Eklund, 2004). Detta förklarar Eklund med den fundamentala rättsstatsprincipen att den som anklagas för brott ska ha rätt att försvara sig (ibid.). Det bör dock påpekas att det anses viktigt att även höra vårdnadshavaren då den misstänkte är omyndig för att dennes intressen ska kunna bli tillgodosedda (ibid.) Vårdnadshavaren är också i dessa fall processbehörig och kan föra barnets talan.

Skillnader mellan olika typer av mål

Hur mycket det sägs om lämpligheten att höra barn inför domstol skiljer sig mellan de olika typerna av mål. De starkaste uttalandena där man anser att det är olämpligt p g a psykisk påfrestning mm är angående mål då föräldrarna tvistar om vårdnad, boende eller umgänge, sociala mål (främst enligt LVU) eller ärenden där barn varit utsatta för brott. Det är också i dessa typer av mål som man finner direkta uttalanden eller lagstiftning som klart uttrycker om man bör höra barn eller ej. I alla dessa typer finns möjligheten att höra barnen men man anser att den bör tillämpas med stor återhållsamhet. Något som är intressant att lägga märke till är skillnaden i språkbruket mellan familjerättsliga och sociala mål. I familjerättsliga mål sägs att ”Barnet *får* höras inför rätten...” (min kurs.) medan det i socialrättsliga mål sägs att ”Barn som är yngre än 15 år *bör* höras...” (min kurs) (6 kap 19§ FB; 36§ LVU), men när man sedan tittar på förarbeten och uttalanden kring det sistnämnda tycks inställningen vara att medverka vid domstolsförhandling bör undvikas ”/.../ så långt det är möjligt” (Prop. 2002/03:53, s.80). I de typer av mål som ingår i kategorin ”andra familjerättsliga mål” finns inga direkta uttalanden om barn bör höras direkt eller ej. Angående adoptionsärenden som ingår i denna kategori sägs endast att en adoption är en ingripande händelse i ett barns liv och att det är viktigt att klarlägga barnets inställning och att detta ska göras av socialnämnden (Prop. 1994/95:224).

Ålder och mognad

Barnets ålder och mognad är ytterligare en faktor som spelar in i vilket ställningstagande som ges. De åldersgränser som finns i lagen är 12, 15 och i en typ av fall 16 år (godmanskap mm). I familjerättsliga mål anses det olämpligt att höra barn under 12 år och det är också den ålder då barn får vetorätt i vissa frågor, men denna ålder ger inte barnet processbehörighet eller möjlighet att själv föra sin talan. I sociala och straffrättsliga mål talas det däremot om en 15-årsgräns. Då anses barn tillräckligt mogna för processbehörighet och för att själva föra sin talan. I straffrätten

hänger detta givetvis samman med straffbarhetsåldern som i Sverige är 15 år, men då barn är målsägande i straffrätten har de inte processbehörighet förrän de blir myndiga. Det finns alltså en inkonsekvens i de åldersgränser som är satta. Av detta kan alltså inget generellt sägas om lämpligheten för barn eller möjligheten för dem att höras direkt inför domstol vid en viss ålder. I de flesta fall anses det olämpligt under hela barndomen.

Sammanfattande slutsatser

De slutsatser som kan dras utifrån denna genomgång är dels som jag sa inledningsvis att svenska statens ställningstagande inte är entydigt, dvs det uttrycker inte en generell uppfattning i frågan. Det finns en inkonsekvens som gör att ställningstagandet blir otydligt. Detta kan exempelvis ses i bedömningen av ålder och mognad som skiljer sig mycket åt mellan olika typer av mål. Den övervägande inställningen och den starkaste uppfattningen som svenska staten förmedlar tycks ändå vara att barn inte bör höras direkt inför rätten utom i ett fåtal undantag. Lämpligare är att de hörs genom företrädare.

5. GRANSKNING OCH ANALYS

Motiveringar till ställningstagandet

Med utgångspunkt i principen om barnets bästa som ska vara vägledande och komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barn, så även i bedömningar om barns deltagande i domstol, granskar jag i detta kapitel svenska statens ställningstagande genom att gå igenom de motiveringar som ges till ställningstagandet. Enligt Barnkommittén bör bedömningar av barns bästa både ha ett objektivt och ett subjektivt perspektiv. Det bör alltså bygga både på kunskap grundat på erfarenhet och vetenskap samt innehålla ett perspektiv som tar barns livssituation och uttalade vilja och åsikter i beaktande (SOU 1997:116). Utifrån detta kommer jag att undersöka vad svenska staten har byggt sitt ställningstagande på.

Motiveringarnas karaktär

Motiveringarna som ges till svenska statens ställningstagande att barn ej bör höras direkt i domstol är genomgående mycket fåordiga och de ger ingen direkt bakgrund till hur man har kommit fram till ställningstagandet. De klart uttalade och direkta motiveringar som ges utgörs av laddade och starka uttalanden som exempelvis:

Även för ett äldre barn kan det utgöra en allvarlig påfrestning att höras inför domstolen (Prop. 1981/82:168, s. 56)

Medverkan vid en domstolsförhandling är oftast en mycket obehaglig upplevelse för barn och måste därför undvikas så långt det är möjligt. (Prop. 2002/03:53, s.80)

/.../det kan vara till allvarligt men för ett barn att utsättas för förhör i domstol (SOU 2001:14, s. 338)

Den längsta motiveringen jag har funnit var den i Sveriges rapport till FN (2002) där man förklarar varför man inte anser att man bör höra barn som varit utsatta för brott, men inte heller där ges någon utförlig förklaring utan det sägs endast att förhör inför domstol ”/.../ innebär en onödig och stor påfrestning för barnet” (s.44). Man menar vidare att det också kan vara svårt att få en godtagbar utsaga från barnet då det har förflutit en tid sedan brottet begicks och att det har

utvecklats en praxis att inte höra barn direkt av hänsyn till barnet. Någon ytterligare förklaring ges ej.

Argument *mot* att höra barn inför domstol

Andra tydliga och uttalade motiveringar mot att höra barn än de som presenterades ovan är att det anses olämpligt för barn, att det kan innebära stora psykiska påfrestningar för barnet och att det är av hänsyn till barnet som man anser att de inte bör höras inför domstol. Efter dessa konstateranden följer inte några djupare resonemang, så det är oklart vad man grundar dem på. Påståenden som dessa stämmer överens med de argument som enligt Eklund (2004) ofta anges mot att höra barn i domstol, t ex att barn ofta känner stort obehag och rädsla inför det. De argument han tar upp för att höra barn direkt, såsom att de därmed anses kompetenta och visas respekt är dock helt frånvarande i argumenten i svenska statens ställningstagande. Man har inte diskuterat möjligheten att höra barn direkt och jämfört konsekvenserna av det mot konsekvenserna av att inte höra barn direkt. Det enda som tas upp är att bevisvärdet blir lägre i straffrättsliga mål där barn är brottsoffer, men i samband med att det uppmärksammas diskuteras inte möjligheten till ett direkt deltagande utan endast att förundersökningen via videoinspelade förhör måste bättras för barnens skull (SOU 2001:14).

En stark motivering till svenska statens ställningstagande tycks vara att barnet på ett eller annat sätt kan ta skada av att höras direkt inför domstol. Detta uttrycks exempelvis i lagstiftningen gällande familjerättsliga och sociala mål där det står att barn får höras om det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att höras (6 kap 19 §, 21 kap 12 § FB; 36 § LVU). Det är upp till domstolen att bedöma om barn ska höras men det står ingenting i förarbeten eller andra uttalanden om avvägningar mellan den skada barnet kan ta av att delta och den skada barnet kan få av att inte delta. Detta är något som Mattsson (1998) efterfrågar och som vore en rimlig avvägning för att avgöra barnets bästa.

Ytterligare motiv till att inte höra barn är barns omognad. Här ges påståenden som att ”Barn som är yngre än 12 år torde sällan vara så mogna att de bör medverka i rättegången” (Prop. 1981/82:168, s.78). Det är påståenden som inte åtföljs av några argument eller någon förklaring. Detta kan jämföras med den åldersgränsutredning som är gjord (SOU 1996:111) där man utifrån

forskning anser att 12-åringar har nått en sådan mognad att de är rimligt att låta barn i den åldern komma till tals när det gäller frågor som rör dess person och där man vidare säger att detta inte bara bör ske i större utsträckning än tidigare, utan även att de bör få ett mer bestämt inflytande i sådana frågor. Om detta betyder att de ska ha möjlighet att föra sin egen talan sägs inte och jag vill inte tolka vad detta innebär konkret för 12-åringar. När det däremot gäller 15-åringar rekommenderar utredningen att de på ett mer påtagligt sätt bör få ta ansvar för sina handlingar och behandlas som självständiga individer med egna intressen, vilket rimligtvis bör betyda att de ska få föra sin talan om de själva vill. Vilka åldersgränser som ges är också av betydelse för barns rättssäkerhet. Mattsson (2002) menar att rättssäkerhet för barn i rättsprocessen innebär att det finns regler som skapar trygga förutsättningar så att beslut blir korrekta och detta innebär också förutsägbarhet och likabehandling i processen, något som nås bättre genom åldersgränser istället för mognadsprövningar för autonomi.

Det starkaste ställningstagandet som ges är att barn inte bör höras inför rätten och detta speglas som vi har sett bl a i barns processuella ställning där de i de flesta fall inte ges varken processbehörighet eller talerätt. Barns processuella ställning och möjlighet att få höras inför rätten kan, liksom när det gäller åldersgränser, spela stor roll för deras rättssäkerhet. Som forskning har visat kan det vara till en stor nackdel för barn att inte få vara direkt delaktiga i domstolsprocessen (se t ex Mattsson 2002; Westlund 2002) och som Eklund (2004) påpekar sker det alltid en filtrering, medveten eller omedveten, i de fall då barnet inte hörs direkt. Detta problem tas endast kort upp när det gäller barn som brottsoffer då man konstaterar att bevisvärderingen kompliceras av att förhör spelas upp genom videofilm (SOU 2001:14), men någon diskussion förs ej om vad konsekvenserna blir för barns rättssäkerhet. Däremot påpekas att förundersökningen och kvalitén på de förhör som spelas upp i rätten måste förbättras. I andra fall där barnet hörs via företrädare nämns över huvud taget inte vad detta får för konsekvenser för det berörda barnet. Det enda man påpekar och diskuterar är krav som ställs på företrädaren, men problemet med filtreringen nämns inte.

Att det allmänt sett ofta anses bäst att barn företräds av någon annan i rättsprocessen är något som Mattsson (2002) ifrågasätter. Hon menar att det finns anledning att noga överväga på vilket sätt barn ska få yttra sig och hon ställer sig tveksam till att man bör nöja sig med att barn utan

processbehörighet endast närvarar genom sin representant i de fall då barnet själv önskar komma till tals. Att få fram barns idéer genom ställföreträdare är en väsentlig beståndsdel i barnets delaktighet som hon anser bör vidareutvecklas och främjas men en annan väsentlig del, som inte lagstiftaren har beaktat, är värdet av barnets närvaro både som ett mål i sig men också för att främja barnets rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi. Som exempel visar hon på resultaten i hennes avhandling som pekar på att rätten använder uppgifter från barnen i större utsträckning då barnet uttalar sig muntligt och genom barnets personliga närvaro ges rätten också möjlighet att utföra den mognadsprövning som ska bestämma barnets autonomi. Mattsson menar att formerna för att höra barn direkt inför domstol är relativt outvecklade i rättspraxis och anser att formerna för muntliga yttranden måste utformas särskilt.

Argument för att höra barn inför domstol

De som sägs om möjligheten att höra barn inför rätten bygger inte på uttalanden om att det är det bästa för barnet eller på uttalanden motsvarande de som säger att det är skadligt för barnet i de fall man anser att barn inte bör höras. Istället kan statens position här ses i lagen genom att barn ibland ges processbehörighet. I de fall där möjlighet ges att höra barn trots att barnet saknar processbehörighet (t ex i vårdnadstvister) anser staten att detta bör tillämpas restriktivt varför jag här inte räknar de möjligheterna till de fall då statens ställningstagande är att barn bör eller ska höras inför rätten.

Det är mycket svårt att hitta tydliga motiveringar till varför man i vissa fall anser att barnen själva kan eller bör föra sin talan. När det gäller sociala mål finns ingen motivering till varför barn vid 15 år själva får föra sin talan utan det enda som sägs är att barn under 15 år inte är mogna att föra sin talan på egen hand (Prop 1994/95:224) och av det kan man anta att staten anser att barn från 15 års ålder är tillräckligt mogna att föra sin egen talan och således också kan höras direkt inför domstol. Men detta gäller, som presentationen visar, inte genomgående för barn i alla olika typer av mål. När det gäller straffrätten och ett tilltalat barns möjlighet att föra sin egen talan ges heller inte här någon motivering utan det kan antas att detta hänger samman med den fundamentala rättsstatsprincipen att den som anklagas för brott ska ha rätt att försvara sig (Eklund 2004). Man kan också när det gäller mognad jämföra med de ungdomspolitiska mål som finns där man anser att det är viktigt att ungdomar ges möjlighet till verkligt inflytande och delaktighet (Prop.

1998/99:115). Möjligt är att detta är något som ligger till grund för ställningstagande att barn ska få höras direkt, men det är inget som är uttalat.

Sammanfattande slutsatser

Sammanfattningsvis kan det konstateras att det i de motiveringar som ges saknas både det objektiva och subjektiva perspektiv som Barnkommittén anser bör ligga till grund för bedömningen av barns bästa. Motiveringarna är få och de som ges hänvisar inte till sakliga grunder, dvs vetenskap och beprövad erfarenhet om vad som kan tänkas vara det bästa för barnet utan man konstaterar helt enkelt i de flesta fall att barn kan ta skada av att höras och att de behöver skyddas från detta. De presenteras som om det vore allmänt vedertagna åsikter om barn. Den ståndpunkt som staten förmedlar att barn så långt det går inte ska höras inför rätten stämmer inte överens med de rekommendationer som forskningen ger kring barnets rättssäkerhet. Avsaknaden av uttalad kunskap om barn är stor i svenska statens ställningstagande och framför allt kan man inte se någonstans att ett barnperspektiv har förts in, dvs ett perspektiv där man har lyssnat till eller gett barn möjlighet att uttrycka sina åsikter i frågan.

Vilken syn på barn reflekterar ställningstagandet?

Vilken syn på barn som svenska statens ställningstagande reflekterar är relevant att analysera utifrån att artikel 12 är den artikel i Barnkonventionen som starkast uttrycker en syn på barn som aktörer och det är en artikel som ställer de länder som skrivit på konventionen inför en enorm utmaning. För att till fullo kunna realisera innebörden av artikeln krävs många förändringar och ett nytt synsätt på barn (SOU 1997:116). Det räcker alltså inte med lagstiftning. Innebörden i artikel 12 om barns delaktighet tillsammans med artikel 13 om barns yttrandefrihet är att barn ska ses som samhällsmedborgare, individer med rätt att själva uttrycka sina åsikter och FN-kommittén har upprepade gånger betonat vikten av att barn i lagstiftningen, praxis och i administrativa förfaranden ska ses som subjekt (aktörer) och som individer med rättigheter (SOU 1997:116) samtidigt som Barnkonventionen även stöder en syn på barn som objekt.

Objektsynen i ställningstagandet

Man kan inte i min genomgång se en överensstämmelse mellan den syn som Barnkonventionen förmedlar och den syn som förmedlas via svenska statens ställningstagande när det gäller domstolsförfaranden. Fastän Sverige i stort lever upp till Barnkonventionens krav på delaktighet enligt artikel 12 (se Eklund, 2004) så visar det sätt som Sverige har valt att göra barn delaktiga på, på en objektfokuserad syn. Detta eftersom man har valt att inte ge barn fullt tillträde och eget handlingsutrymme, utan endast ett indirekt deltagande vilket innebär en begränsning för dem.

Att delta direkt i domstolsförfaranden anses vara skadligt på olika sätt för barnet och det uttrycks en stark vilja i statens ställningstagande att skydda barn mot dessa skador. Genom att man inte ger dem tillträde fullt ut så att de själva kan välja hur de vill agera begränsas deras handlingsutrymme vilket också innebär att vuxna går in och bestämmer för dem. Synen på barn som sårbara och i behov av att vuxna skyddar dem och bestämmer deras bästa syns t ex i uttalandet om yngre barns möjlighet att framföra sina åsikter i LVU-ärenden där man anser att syftet med bestämmelsen kring detta inte är att vidga möjligheten eller skyldigheten att låta barn framträda inför domstol (Prop. 2002/03:53, s. 80). Man anser här alltså att barns möjlighet att medverka inte ska ökas vilket går emot en syn på barn som aktörer där de istället ses som individer som borde ges ett större mått av självbestämmande och som aktörer med eget handlingsutrymme (Eklund, 2004; Bartley, 1998). En förklaring till att barn exkluderas från domstolsförfaranden ligger enligt Mattsson (1998) i det traditionella synsättet att barn är svåra och opålitliga intervjuobjekt och Eklund (2004) tar upp att det ofta framhålls att barn inte vet vad de vill och att de ändrar sig. Dessa är förklaringar som kan ges till att barns handlingsutrymme begränsas i domstolsförfaranden och de tycks stämma överens med den syn som svenska staten presenterar i denna fråga.

Motiven som ges till svenska statens ställningstagande att barn inte bör höras inför rätten visar också på en traditionell och objektfokuserad syn då det handlar om rena konstateranden om barn som inte bygger på diskussioner eller vetenskaplig kunskap om barn. Man ger inte heller barn en möjlighet att själva uttrycka sin vilja i frågan. Då man talar om ålder och mognad som förutsättningar för att få delta kan man skönja det traditionella utvecklingsperspektivet på barn

som Hartman (1997) menar utmärks av att barn beskrivs i komparativa termer och bedöms efter skalor med vuxna som måttstock.

Aktörsynen i ställningstagandet

Fastän objektsynen dominerar framför allt när det gäller yngre barn kan man i svenska statens ställningstagande se att det även finns en aktörsyn. Denna är dock relaterad till ålder och mognad vilket innebär att barn kan få agera mer och bli självbestämmande först när de har nått rätt "ålder och mognad". Det resonemang som Qvortrup (1997) för kring att beskyddande av barn sker på bekostnad av deras frihet kan man alltså se i den position som staten förmedlar i frågan om barns direkta deltagande. Enligt Qvortrup anses det ofta att barn måste mogna innan de får frihet att agera självständigt, något som tycks överensstämma med svenska statens ställningstagande. Problemet är att det varken finns ett enhetligt synsätt eller enhetliga regler för detta. Endast i ett fåtal mål, i vissa sociala mål och i mål där barnet har begått brott, tilldelas barnet (15-åringen) processbehörighet vilket garanterar barnet en möjlighet att agera själv. Värt att observera är att barnet före 18 års ålder i de andra måltyperna inte har en rätt att själv föra sin talan. I straffrätten och i de fall då barn har begått brott finns ett annat synsätt och det beskyddande sättet gentemot barnen tycks inte vara det rådande. Det anses som särskilt viktigt att den unge är närvarande när domen avkunnas för att den kan ".../ förväntas göra ett starkare intryck på den unge om han få ta del av den muntligt och medan han har rättegången i färskt minne" (Prop. 1994/95:12 s.90). Här verkar det inte råda något tvivel om att barnet ska närvara och själv vara delaktig. När det gäller yngre barn kan, som jag redovisat, bevistalan föras men jag vill poängtera att huvudansvaret för dem ligger hos socialtjänsten (Skr. 2001/02:166).

Spänningsfältet mellan synsätten

Diskussioner om eller illustrationer av det spänningsfält som ofta skapas mellan de två olika synsätten på barn är i princip helt frånvarande i svenska statens ställningstagande och detta kan bero på att den övergripande synen när det gäller deltagande i domstolsförfaranden är att barn är objekt i behov av skydd. Deras rätt som aktörer diskuteras ej och i och med det uppstår inte spänningen där man måste ta ställning till vilken syn som ska ligga till grund för vad som anses vara barnets bästa. Däremot har det t ex i en bilaga till LVU-utredningen (SOU 2000:77) gjorts en översyn och analys av föräldrabalken, socialtjänstlagen och LVU där Holmberg och

Håkansson konstaterar att objektsynen är den dominerande i lagstiftningen och de för även diskussioner kring barn som aktörer. De menar bl a att för att kunna bedöma vad som är barnets bästa måste man låta barnet själv komma till tals. I detta sammanhang betonas barnets rätt att komma till tals men ingenting sägs om hur man ska bedöma på vilket sätt de ska få komma till tals. Diskussioner om vilken syn som ska ligga till grund när det gäller *på vilket sätt* barn bör eller ska få vara delaktiga, dvs direkt eller genom företrädare, saknas alltså.

Sammanfattande slutsatser

Det kan sammanfattningsvis konstateras att den dominerande synen på barn i svenska statens ställningstagande är att de ses som objekt i behov av skydd och att aktörsynen som nästan är helt frånvarande är relaterad till ålder och mognad. Det förändrade synsätt som det talas om på många håll speglas alltså inte i det ställningstagande jag har granskat och analyserat. Detta trots att regeringen själv har ett uttalat aktörsperspektiv i målet för barnpolitiken (Skr. 2003/04:47) och trots att det hävdas att vi genom Barnkonventionens tillkomst och genom samhällsutvecklingen har gått från en syn på barn som objekt till en syn på barn som subjekt (aktörer) med egna rättigheter (Skr. 2001/02:166). Det finns däremot till viss del en överensstämmelse med Barnkonventionen i det att objektperspektivet dominerar och att aktörsperspektivet är relaterat till ålder och mognad (jfr Bartley, 1998). Det måste dock påpekas att den frihet barnet ges att själv kunna föra sin talan i domstolsförfaranden tillämpas inkonsekvent och i många fall ges barn inte handlingsfrihet förrän de blir myndiga vilket innebär att aktörsperspektivet i princip är helt frånvarande i många fall.

6. AVSLUTANDE KOMMENTARER OCH DISKUSSION

Resultatsammanfattning

Syftet med denna studie har varit att klargöra och kritiskt granska svenska statens ställningstagande i frågan om barns deltagande i domstolsförfaranden. Framställningen och genomgången av statens ställningstagande visar att det inte finns ett entydigt och generellt ställningstagande men att den dominerande inställningen som man kan utläsa både av lagregleringen och av uttalanden i offentliga dokument är att det anses olämpligt för barn att delta och höras inför domstol. Detta med undantag för ett fåtal fall, däribland vid sociala mål då barnet har fyllt 15 år och i straffrättsliga mål där barnet är tilltalad. Motiveringarna som ges till statens ställningstagande är i allmänhet mycket fåordiga och saknar både det objektiva och subjektiva perspektivet. Analysen av ställningstagandet visar att det i huvudsak reflekterar en syn på barn som objekt och i de fall det finns en aktörsyn är denna relaterad till ålder och mognad hos barnen.

Diskussion

Det finns en hel uppsjö av närliggande teman och intressanta ämnen man skulle kunna diskutera i anslutning till denna studie. Avsikten med uppsatsen har inte varit att bestämma huruvida det är lämpligt att barn höra direkt inför domstol och detta kommer jag heller inte att ta ställning till i denna diskussion. Jag anser dock att frågan bör diskuteras och vill i denna diskussion lyfta fram några reflexioner kring svenska statens ställningstagande, både när det gäller dess karaktär men även innehållet i det.

Rättssäkerhet och barnets bästa

Att kritisera att statens ställningstagande inte är entydigt, dvs att det inte uttrycker *en* generell uppfattning anser jag omotiverat. Barn är ju personer mellan 0-18 år och då kan man tänka sig att det kan vara rimligt att statens ställningstagande till barns deltagande i domstol kan se lite olika ut beroende på var i barndomen barnet befinner sig. Det är också begripligt att ställningstagandet

inte är entydigt utifrån att frågan om barns deltagande i domstol kräver att bedömningar görs vilket leder till att det torde vara svårt att entydigt i lag och uttalanden säga vad som är barnets bästa. Däremot finns det anledning att kritisera den inkonsekvens som finns i lagstiftning och uttalanden och speciellt när det gäller barns processuella ställning vid olika åldrar. Att det inte finns några enhetliga regler ens när det gäller vid vilken ålder barn har rätt att för sin egen talan är anmärkningsvärt då detta slutligen handlar om barns rättssäkerhet. Att man anser att yngre barn inte är lämpade att föra sin egen talan är kanske förståeligt men att i vissa fall låta 15-åringar få processbehörighet men inte i andra är svårt att förstå. Som det är nu hänger det i första hand på domstolen att utifrån en mognadsbedömning avgöra om barn ska höras eller ej och detta sätt blir självklart mer godtyckligt än om man har enhetliga regler. Hur denna bedömning bäst ska göras eller vilka regler som ska finnas kan jag inte uttala mig om men det ligger onekligen mycket i Mattssons resonemang där hon menar att rättssäkerhet för barn innebär att det finns regler som skapar trygga förutsättningar. Det i sin tur innebär att det finns likabehandling och en förutsägbarhet i processen genom åldersgränser i stället för mognadsprövningar för autonomi (2002).

Ett annat sätt att göra förutsättningarna för barn mer lika skulle kunna vara att släppa in dem i bedömningsprocessen och låta dem själva vara med och avgöra om de ska höras eller inte. Eklund (2002) visar på att man kan uppfatta en konflikt mellan principen om barnets bästa och rätten till deltagande på det sättet att det t ex inte alltid är barnets bästa att komma till tals inför domstol. Denna konflikt är dock i de flesta fall skenbar eftersom rätten att uttrycka sina åsikter och möjligheten att höras inför domstol är rättigheter och inte skyldigheter. Om barnet inte vill delta eller uttrycka sina åsikter kan det inte tvingas till det (ibid.). Härav anser jag att barns möjlighet att bli mer involverade i beslutsfattandet om huruvida de ska höras eller ej borde kunna ökas.

Jag vill i samband med denna diskussion om bedömning om barnets bästa och rättssäkerhet för barn lyfta fram ett resonemang som Schiratzki för och som är tankeväckande. Begreppet barnets bästa är onekligen ett mycket komplicerat och mångtydigt begrepp och det har framhållits att det nära nog är omöjligt att objektivt kunna fastslå vad barnets bästa är. Detta leder till att det till slut blir domstolens uppfattning, antaganden och bedömning som blir avgörande. En inställning som

delvis kan läsas in i detta är enligt Schiratzki (2003) att barnets bästa ska betraktas som ett öppet koncept vilket betyder att alla aspekter av barns situation ska beaktas och att den bästa lösningen för varje enskilt barn ska eftersträvas. Att principen om barnets bästa inte är mer definierad än vad den är har självklart både för och nackdelar. En fördel är just det att begreppet är flexibelt och kan anpassas efter varje enskilt barns behov men vid en rättslig bedömning är inte en sådan flexibilitet enbart positiv. Risker finns att rättssäkerhetsgarantier såsom likhet inför lagen och förutsägbarhet äventyras (ibid.). Det är alltså onekligen oerhört svårt att komma fram till hur bedömningar om barns delaktighet ska göras, vad de ska grundas på och vilket sätt som till slut blir bäst för barnen. Men detta utesluter inte att en diskussion om detta måste föras eller att man eftersträvar en likabehandling för barn.

Ställningstagandets grund

Barnkommitténs rekommendation i hur man ska bedöma barnets bästa är inte helt okomplicerad. När det gäller bedömningar av individuella fall ter det sig rimligt att ta med både en subjektiv och en objektiv värdering, men svårigheten i att göra detta när det gäller barn som grupp är uppenbar. Att i lagar och förordningar reglera om det är bäst att låta barn höras direkt eller genom företrädare borde vara svårt eftersom det säkerligen kan bedömas olika från fall till fall. Samtidigt kan man onekligen tycka att det inte är en anledning att inte i lag ta ställning i frågan. Det är ju statens ansvar att i enlighet med Barnkonventionen vidta alla lämpliga åtgärder för att konventionen ska genomföras och svenska staten måste också ta ställning i frågan om barns delaktighet i domstol och hitta ett sätt som är förenligt med den nationella lagstiftningens procedurregler.

Att den subjektiva värderingen (barnens egna åsikter) är frånvarande i statens ställningstagande är anmärkningsvärt men vad som är värre är att man inte alls har diskuterat möjligheten för varje enskilt barn att kunna vara med och ha åsikter om sin egen situation, utan istället anser man t ex i vårdnadstvister att domstolens bedömning om barn bör höras eller ej i första hand ska grunda sig på vilken åsikt föräldrarna och vårdnadshavaren har i frågan (Prop 1981/82:168). Vad som också är anmärkningsvärt är förstås att motiveringarna saknar grund och mer bygger på allmänt vedertagna ”sanningar” om barn än på faktiskt kunskap och erfarenheter om barn. Enligt Schiratzki (2003) är vi i Sverige kvar i ett traditionellt rättsligt tänkande av rätt och fel där

tolkningen av barnets bästa styrs av låsta presumtioner om vad som generellt förmodas vara bäst för barn. Detta trots att bedömningen av barnets bästa bör innebära att alla aspekter av barnets situation ska beaktas. Det är möjligt att det här är en av orsakerna till att man i statens ställningstagande inte ger några större utläggningar om barns behov. Jag skulle vilja säga att ställningstagandets grund uttrycker godtyckliga och rigida sätt att se på och beskriva barn. Detta tror jag riskerar leda till en marginalisering av barn eftersom det förmedlar en bild av dem som ligger nära det traditionella synsättet på barn där man klart vet vad som är barnets bästa och barns behov och där man har en okritisk romantiserad bild av barndomen som gör att man till varje pris vill skydda barnet (se Hartman, 1997).

Synen på barn

Genomförandet av artikel 12 är oerhört svår, vilket också påpekas av svenska staten (se SOU 1997:116). Den kräver både förändringar i lagen, men även förändringar i vårt sätt att se på barn. Jag anser att ordentliga diskussioner måste komma till så att konsekvenserna av vad svenska staten bestämmer och anser om detta inte behöver innebära en ”protective exclusion” av barn där risken är att vi vuxna skyddar barn trots att det kanske inte alltid är nödvändigt och att detta leder till att deras handlingsutrymme och frihet begränsas (Qvortrup, 1997). Ett sådant förfarande fungerar mest för att skydda vuxna och den vuxna sociala ordningen från störningar av närvaron av barn och det är då som ett beskyddande hotar att glida över i en omotiverad dominans (ibid.). Det är lätt att tro att vi gör barn en tjänst genom att skydda dem mot obehaget att medverka i en rättegång men, som Mattsson (1998) påpekar, måste risken för att barn tar skada av deltagande ställas mot vilken skada barn riskerar få av att stängas ute och inte få vara delaktiga.

För att ett förändrat synsätt på barn ska kunna komma till stånd och Barnkonventionens artiklar ska kunna bli verklighet krävs en process som troligtvis är mycket lång. Jag har i denna uppsats pekat på brister som finns i lagar och uttalanden i bedömningen av vad som är barnets bästa i frågan om barns delaktighet i domstolsprocesser och studien visar också att det fortfarande åtminstone inom detta område råder en objektfokuserad syn på barn. Något som problematiserar barns rättighetskamp är att de inte för den själva utan att den förs av oss vuxna och det är vi som också har bestämt att man bör se barn som kompetenta aktörer. Om vi nu anser att artiklarna i Barnkonventionen är viktiga vill jag sluta mig till Eklund (2004) och andra forskare som menar

att det måste till en diskussion om vilken syn på barn som ska råda för bedömningen av barnets bästa. Barnets bästa är ju en övergripande princip och den som ska styra i alla åtgärder som rör barn, så även i hur man ska realisera artikel 12. Genom diskussioner kan man komma fram till regler och förhållningssätt som i sin tur skapar en hållbar förändring för barn. Frånvaro av diskussion riskerar leda till en mekanisk överföring av Barnkonventionen (Singer enl. Eklund) och en mekanisk överföring strider mot Barnkonventionen vars syfte är att ge barn mer frihet och samtidigt det beskydd de behöver. En mekanisk överföring kanske inte heller medför de nödvändiga förändringar som behövs för att barn ska kunna åtnjuta sina rättigheter fullt ut. När det är vi vuxna som för barnens kamp kan det te sig bekvämast att inte genomföra mer förändringar än vad som på ytan är mest nödvändigt för att leva upp till konventionen.

En fråga som jag ställer mig och som jag anser att svenska staten och alla andra som arbetar för att förverkliga Barnkonventionen bör ställa sig emellanåt är vad som egentligen är syftet och drivkraften bakom denna process. Är det verkligen att det ska ske en genomgripande förändring för barn eller är drivkraften att vi ska kunna visa upp för omvärlden hur långt vi har kommit och hur väl vi ”värnar om barnen”?

Granskningen som är gjord i denna uppsats säger givetvis ingenting om hur svenska staten ställer sig i andra frågor som gäller barn och vilken syn på barn de annars förmedlar. Sveriges barnpolitiska mål ger ju t ex uttryck för en aktörsyn på barn (Skr 2003/04:47). Man har också i den rättsliga bedömningen i Sverige blivit alltmer lyhörd för barns förhållanden och allt fler aspekter av barns liv uppmärksammas i lag, förarbeten och prejudikat (Schiratzki) vilket gör att jag ändå vill tro att Sverige går mot en förändrad syn och strävar mot att möjliggöra för barn att bli mer delaktiga. De mål och den syn som staten förmedlar via barnpolitiken är visserligen i mycket endast retorik vilket gör att den inte alltid genomförs fullt ut. Jag hoppas dock att svenska staten genom barnpolitiken avser att det ska ske en genomgripande förändring för barn istället för att endast visa upp en polerad bild av verkligheten.

Förändringar i domstolsväsendet?

Om möjligheten eller lämpligheten för barn att höras inför domstol tas upp och diskuteras ordentligt kanske detta får till följd att förändringar måste till i domstolsförfarandet och i

utformningen av domstolar. Det har lagts fram förslag om särskilda familjedomstolar och ungdomsdomstolar men dessa förslag har avslagits av regering och riksdag med motiveringen att det skulle medföra praktiska olägenheter, att de inte skulle passa in i Sveriges domstolstradition och rättstradition och att man snarare vill minska antalet specialdomstolar (Prop 1997/98:7; Prop 1994/95:12). Frågan är om detta är en av anledningarna till att Sverige har valt att låta barn representeras av en företrädare i stället för att själva kunna delta. Det verkar ju onekligen enklare och framför allt mer ekonomiskt att låta barnen få medverka indirekt så att domstolväsendet inte behövs förändras, men som UNICEF (1998) betonar finns det ett ökat uppmärksammat behov av att anpassa domstolar och andra formella beslutsfattande organ för att möjliggöra för barn att kunna delta.

Barnombudsmannen har också uppmärksammat behovet av förändring för att stärka barns ställning eftersom rättssystemet i nuvarande läge inte är utformat för att passa barns förutsättningar. Man efterfrågar därför en specialisering av domare och anser att domare i mål som rör barn borde ha specialkunskap om barn. Detta innebär både kunskaper i utvecklingspsykologi men även kunskaper om den senaste juridiska forskningen (Nyberg, 2003). Vidare anses att den specialisering av domare som gäller vid ungdomsmål även bör tillämpas på mål där barn är brottsoffer. Att ha specialiserade domare verkar vara mycket rimligt och skulle kunna innebära ett steg mot ett rättssystem som är mer anpassat för barn.

Slutord

Min förförståelse och tanke innan jag började med denna uppsats var att svenska staten skulle ha ett mycket mer politiskt korrekt och tillrättalagt ställningstagande än vad resultaten av denna studie visat. Under arbetets gång har jag förvånats över hur lite kunskap om barn som dokumenten förmedlar, hur lite man har diskuterat frågan om hörande av barn i domstol och jag har slagits av hur dåligt underbyggda slutsatserna har varit. Jag hade inte kunnat tro att en så ensidig bild skulle ges av synen på barn, något som har bekräftat min inställning att man bör vara kritiskt inställd till det staten förmedlar. Resultaten av studien visar också på vikten av att göra kritiska granskningar där man försöker att tränga bakom den politiska retoriken för att se vad beslut grundar sig i och vilken syn staten förmedlar på barn. Minst lika viktigt är också att se hur

politiken omvandlas i praktik eftersom det är i praktiken som barnens rättigheter ska förverkligas, varför jag anser att fler sådana studier också behövs.

Något som har lyst med sin frånvaro i denna uppsats är studier som visar på barnen egna upplevelser och åsikter. Hur mycket vi vuxna än tycker och tänker om detta är det ändå barnens åsikter som måste fram för att man verkligen ska kunna göra bedömningar av vad som är deras bästa. Den efterfrågan regeringen gjort efter mer kunskap om barn bådär därför gott inför framtiden. Man menar att det krävs goda kunskaper om barns situation i olika avseenden vilket även innebär kunskap om barns och ungas värderingar, önskemål och krav (Skr 2001/02:166).

I slutänden handlar det väl om vilken människosyn vi tillämpar på barn. En person som reflekterade mycket över detta är Janusz Korczak vars budskap enligt Hartman (1997) var att det inte räcker med att vi lär känna barnet genom vetenskap och forskning. ”Vi måste också lära oss att erkänna barnen som varelser med egenvärde, som medmänniskor.” (s.44).

KÄLLFÖRTECKNING

Litteratur

Alvesson, Mats & Deetz, Stanley (2000) *Kritisk samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.

Bartley, Kristina (1998) *Barnpolitik och barnets rättigheter*. Göteborgs universitet, sociologiska institutionen. Avhandling.

Eklund, Hans (2004) "FN:s Barnkonvention och barns processuella ställning" i Hollander, A., Nygren, R & Olsen, L (red) *Barn och rätt*. Uppsala: Iustus förlag.

Eliasson, Rosmari (1995) *Forskningsetik och perspektivval*. Lund: Studentlitteratur.

Hammarberg, Thomas (1997) "Barnkonventionens bärande idé: I barnets intresse" i *Barnets bästa – en antologi*. Bilaga till Barnkommitténs huvudbetänkande SOU:1997:116

Hartman, Sven G. (1997) "Barnets rätt att få vara sig själv" i *Barnets bästa – en antologi*. Bilaga till Barnkommitténs huvudbetänkande SOU:1997:116

Holmberg, Barbro & Håkansson, Göran (2000) *Hur barnkonventionens barnsyn återfinns i föräldrabalken, socialtjänstlagen och LVU* i SOU 2000:77 *Omhändertagen – Samhällets ansvar för utsatta barn och unga*. Betänkande från LVU-utredningen. Bilaga.

Mattsson, Titti (2002) *Barnet och rättsprocessen. Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi i samband med beslut om tvångsvård*. Lund: Juristförlaget i Lund.

Mattsson, Titti (1998) Barnets mening i LVU-processen. *Socialvetenskaplig tidskrift* 5:1

Prout, Alan & James, Allison (1997) "A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems" i James, A & Prout, A (red) *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological study of Childhood*. London: The Falmer Press.

Qvortrup, Jens (1997) "a Voice for Children in Statistical and Social Accounting: A Plea for Children's Right to be Heard" i James, A & Prout, A (red) *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological study of Childhood*. London: The Falmer Press.

Rasmusson, Bodil (1994) *Barnperspektiv. Reflektioner kring ett mångtydigt och föränderligt begrepp*. Stockholm: Barnombudsmannen.

Rasmusson, Bodil (2003) *Ett nytt paradigm i synen på barn och barndom. Innebörd, genomslag och konsekvenser i samhällsplaneringen* i SOU 2003:127 *Från barnolycksfall till barns rätt till säkerhet och utveckling*. Slutbetänkande från barnolycksfallskommittén. Bilaga.

Robson, Colin (2002) *Real world research. A resource for social scientists and practitioner-researcher*. USA: Blackwell.

Schiratzki, Johanna (2002) *Barnrättens grunder*. Lund: Studentlitteratur.

Schiratzki, Johanna (2003) "Barnkonventionen och barnets bästa – globalisering med reservation" i Sandin, B & Halldén, G (red) *Barnets bästa. En antologi om barndomens innebörder och välfärdens organisering*. Stockholm: Symposion.

Stiftelsen allmänna barnhuset (2003) *Ingen enkel fråga. Barns rätt att komma till tals i social barnavård, familjerätt och rättsväsende*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset.

Thurén, Torsten (2003) *Källkritik*. Falköping: Almqvist & Wiksell

UNICEF (1998) *Implementation handbook for the convention on the rights of the child*. Genève: UNICEF.

Westlund, Helen (2002) *Barn som utsatts för sexuella övergrepp och den rättsliga hanteringen. Svensk nationell rapport*. Stockholm: Rädda Barnen.

Woodhead, Martin (1997) "Psychology and the Cultural Construction of Children's Needs" i James, A & Prout, A (red) *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological study of Childhood*. London: The Falmer Press.

Offentligt tryck

Sveriges tredje rapport till FN:s kommitté för barnets rättigheter (2002) Om åtgärder och framsteg för att förverkliga konventionen om barnets rättigheter.

Propositioner

Prop. 1981/82:168 om vårdnad och umgänge m.m.

Prop. 1994/95:12 Handläggning av ungdomsmål

Prop. 1994/95:224 Barns rätt att komma till tals

Prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge

Prop. 1998/99:133 Särskild företrädare för barn

Prop. 1998/99:115 På ungdomars villkor – ungdomspolitik för demokrati, rättvisa och framtidstro

Prop. 2000/01:56 Ändringar i handläggningen av ungdomsmål m.m

Prop. 2002/03:53 Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m.

Statens offentliga utredningar

SOU 1996:111 Bevakad övergång – Åldersgränser för unga upp till 30 år

SOU 1997:116 Barnets bästa i främsta rummet. FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige

SOU 2000:42 Barnmisshandel. Polisens och åklagarnas handläggningstider och arbetsmetoder.

Delbetänkande av Kommittén mot barnmisshandel.

SOU 2001:14 Sexualbrotten. Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor.
Betänkande av 1998 års sexualbrottskommitté.

Departementspromemorior

Ds 1998:57 Kommittéerna och bofinken. Får en kommitté se ut hur som helst?

Ds 2002:13 Utöandet av barns rättigheter i familjerättsprocesser.

Skrivelser

Skr 2001/02:166 Barnpolitiken – arbetet med strategin för att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter.

Skr 2003/04:47 Utveckling av den nationella strategin för att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter.

Internet

Regeringens hemsida: www.regeringen.se

Riksdagens hemsida: www.riksdagen.se

Nyberg, Lena (2003) Debattartikel – *Stärk barnets röst i rättsprocessen*.

<http://www.bo.se/adfinity.aspx?pageid=3885> (2003-10-08)